

ΣΤΕΡΓΙΟΥ Γ. ΣΠΑΝΑΚΗ

ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ
ΜΕΡΑΜΠΕΛΟΥ

Ἱστορικὴ,
 Λογγραφικὴ
 Ἀεταίρεία δ'
 Ν. Λασιθίου

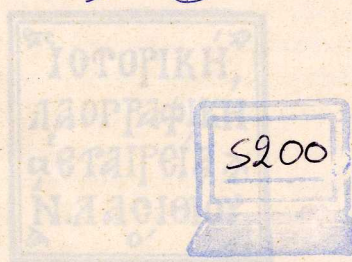
ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΡΗΤΗΣ

25.214

111
63 B

“ΒΙΚΕΛΑΙΑ”
ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
ΑΔΕ. Αριθ. Πρωτ. Είσοδ. 25214
Αριθ. Τεκμ. Κατά: _____
Προβλεπ. _____

ΤΙΜΗΤΙΚΟ ΑΝΤΙΤΥΠΟ
ΤΟΥ Κ. *Βικελιά Βικελιά*

ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΣΤΕΡΓΙΟΥ Γ. ΣΠΑΝΑΚΗ

ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΕΡΑΜΠΕΛΟΥ

ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Ἡ Ἱστορικὴ καὶ Λαογραφικὴ Ἑταιρεία Λασιθίου, κατόπιν τῆς ἀρίστης ἀπηχήσεως ἧς ἔτυχε ἡ δημοσιευθεῖσα εἰς τὸ Β' τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ τῆς ἑταιρείας «ΑΜΑΛΘΕΙΑ» μελέτη, περὶ τῆς ἱστορίας τῆς πόλεως Ἁγίου Νικολάου, τοῦ ἐκλεκτοῦ συνεργάτου τῆς «Ἀμαλθείας» κ. Στεργ. Σπανάκη, ἀπεφάσισε τὴν ἔκδοσιν αὐτῆς καὶ εἰς ἰδιαίτερον τεῦχος.

Ὁ κ. Στέργ. Σπανάκης, ἐκλεκτὸν τέκνον τοῦ Νομοῦ μας, τιμᾷ τὴν γενέτειρά του καὶ δικαίως συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν πλέον διακεκριμένων διανοουμένων καὶ ἐρευνητῶν τῆς τοπικῆς μας ἱστορίας.

Θὰ ἦτο παράλειψις εἰς δὲν ἐξεδηλώναμεν οὕτω τὴν ἀναγνώρισιν καὶ τὴν διαφανεῖσαν ἐκτίμησιν τῶν ἀναγνωστῶν τοῦ περιοδικοῦ μας διὰ τῆς, διὰ τοῦ τρόπου τούτου, εὐρυτέρας διάδοσεως τοῦ ἀξιολόγου τούτου κειμένου, προβάλλοντες συγχρόνως τὴν ὥραίαν καὶ ἱστορικὴν σημερινὴν πρωτεύουσαν τοῦ Νομοῦ Λασιθίου, τὴν πόλιν μὲ τὴν ἀλματώδη πρόοδον καὶ μὲ τὴν βεβαίαν προοπτικὴν συνεχοῦς μελλοντικῆς ἐξελίξεώς της.

Ἀκολουθοῦντες καθιερωμένην τακτικὴν τῆς ἐκδόσεως ἀνατύπων περιεχόντων συνήθως αὐτοτελεῖς μελέτας, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἐμφανιζούσας ἱκανὴν πληρότητα συνεχομένων ἱστορικῶν περιόδων, ἐπιθυμοῦμεν ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ νὰ καταστήσωμεν γνωστὴν τὴν πρόθυμον διάθεσίν μας, νὰ ἱκανοποιήσωμεν μελλοντικῶς παρομοίας περιπτώσεις καὶ ἐφ' ὅσον φυσικὰ θὰ πρόκειται περὶ ἐργασιῶν πληρουσῶν ἀνταξίας προϋποθέσεις.

Ἁγιος Νικόλαος 27 Ἰανουαρίου 1971

Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἑταιρείας

† Παπᾶ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΠΑΧΥΓΙΑΝΝΑΚΗΣ
Πρωθιερεὺς

ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΕΡΑΜΠΕΛΟΥ*

Με την πολιτεία τοῦ Ἀγίου Νικολάου μὲ συνδέουν πα-
λιοὶ δεσμοί. Τὴν ἔχω παρακολουθήσει στὴν ἀλματική ἐξέλιξή
της πρὶν ἀπὸ μισὸ αἰῶνα ἀκριβῶς, σὰν Λασιθιώτης κι ἐγώ, καὶ
χαίρω εὐλικρινὰ γιὰ τὴ θαυμαστὴ πρόοδό της μέχρι σήμερα,
ποῦ ὀφείλεται, φυσικά, στὴν προοδευτικότητα τῶν κατοίκων
της γενικὰ καὶ στὸ στοργικὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐκάστοτε ἀρχόν-
των της εἰδικὰ.

Θυμᾶμαι τὸ «Μαντράκι», ὅπως λέγαμε τότε, ἓνα μικρὸ συν-
οικισμό, μὲ λιγοστὰ σπίτια, μὲ ἐλάχιστη ἐμπορικὴ κίνηση. Ὁ
ἴδιος, τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ἔφερνα, μὲ τὰ ζῶα, φυσικά, περπατών-
τας μῆλα ἀπὸ τὸ Λασιθί, φορτωμένα μὲ τσουβάλια, ποῦ τὰ χύ-
ναμε σὰν τὰ χαρούπια μέσα στ' ἀμπάρι ἐνὸς ἱστιοφόρου, γιὰ νὰ
τὰ μεταφέρει, ὕστερα ἀπὸ κάμποσες μέρες βέδικα, στὴν Ἀλε-
ξάνδρεια, ποῖος ξέρει σὲ ποιά οἰκτρὴ κατάσταση.

Ὅποιος ἔζησε μ' ἐκεῖνες τὶς συνθήκες, καὶ φυσικά καὶ
ἀπὸ οἷς εἶναι πολλοί, δὲν μπορεῖ πρὶν νὰ χαίρεται σήμερα βλέ-
ποντας μιὰ πραγματικὴ πολιτεία, μὲ ωραίους δρόμους καὶ οἰκο-
δομές, μὲ πλατεῖες στολισμένες μὲ μνημεῖα, μὲ σπουδαία ἐμ-
πορικὴ ἀλλὰ καὶ πνευματικὴ καὶ ἀκόμη κοσμοπολίτικη κίνηση
καὶ ζωὴ καὶ ἐξέλιξη, ποῦ ὑπόσχεται πολλὰ. Εὐχομὶ ἡ πρόο-
δος αὐτὴ νὰ συνεχιστεῖ ἀπρόσκοπτα καὶ εἰρηνικὰ καὶ νὰ γίνῃ
πολιτεία μεγάλῃ, ἀντάξια τοῦ πιὸ εἰρηνικοῦ τοῦ πιὸ πολιτισμέ-
νου καὶ πιὸ προοδευτικοῦ νομοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικράτειας.

Ὅπως διαπιστώθηκε ἀπὸ τὶς τελευταῖες ἱστορικο-ἀρχαιο-
λογικὲς ἐρευνες καὶ τὶς ἐπιγραφὰς ποῦ ἔχουν βρεθεῖ στὴ θέση
τοῦ σημερινοῦ Ἀγ. Νικολάου ἦταν ἀπὸ τὴν ἀρχαϊκὴ—ἐλληνικὴ

* Διάλεξη στὴν «Πνευματικὴ Ἑστία» Ἀγίου Νικολάου (31-1-1965).

ἐποχή, δηλαδή ἀπὸ τὸν 8 αἰῶνα π.Χ., μιὰ πολιτεία, ποὺ τὸ ὄνομά της, ἦτανε Λατὼ πρὸς Καμάρα ἢ ἀπλῶς Καμάρα. Τὸ δεύτερο ὄνομα Καμάρα τὸ ἔφερε γιὰ νὰ διακρίνεται ἀπὸ μιὰ ἄλλη Λατὼ Ἑτέρα. Ἡ ὑπαρξὴ καὶ τῶν δυὸ αὐτῶν πόλεων διαπιστώνεται ἱστορικὰ καὶ ἀρχαιολογικά.

Τὸ Β' αἰῶνα π.Χ. ἡ πόλις τῆς Ἰωνίας Τέως ἔκλεισε συνθήκες μετὰ πόλεις τῆς Κρήτης, ποὺ ἀφοροῦσαν τὸ δικαίωμα τῆς ἀσουλίας στὸ ναὸ τοῦ Διονύσου, ποὺ ἦταν στὴν ἰωνικὴ ἐκείνη πόλιν. Ἀνάμεσα στὶς συνθήκες ἐκεῖνες ἀναφέρονται δυὸ, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ μία φέρει τὸν τίτλο «Λατίων πρὸς Καμάρα». Τόσο τὸ γεγονός αὐτὸ ὅσο καὶ τὰ νομίσματα ποὺ βρέθηκαν καὶ οἱ πληροφορίες τῶν ἀρχαίων συγγραφέων πιστοποιοῦν μετὰ βεβαιότητα, ὅτι στὴν Κρήτη, τὴν ἀρχαίαν ἐκείνη ἐποχή, ὑπῆρχαν δυὸ πόλεις ποὺ ἔφεραν τὸ ἴδιο ὄνομα Λατὼ, ποὺ ἦταν ἀνεξάρτητες, ἡ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀλλὰ ποὺ συνεργαζόταν κιόλας στενότερα, ὅπως φαίνεται καὶ εἶχαν καὶ οἱ δυὸ τὴν ἴδια πολιτοῦχο θεότητα, τὴν Εἰλείθυια ἢ Ἑλεούθυια, ὅπως τὴν ὀνόμαζαν οἱ Λάτιοι. Αὐτὸ φαίνεται ἀπὸ τίς παραπάνω ἀναφερόμενες συνθήκες μετὰ τὴν Τέω, ὅπου ἀναγράφεται καὶ στὶς δυὸ: Ἀγγράψαι δὲ καὶ τὸ δόγμα εἰς τὸ ἱερὸν Ἑλευθυίας, (δηλαδή τῆς Λατὼ πρὸς Καμάρα) καὶ: «γράψαι δὲ καὶ τὸ δόγμα εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἑλευθυίας (τῆς Λατὼ Ἑτέρας).

Οἱ δυὸ Λατὼ βρισκόταν στὴν ἴδια περιοχὴ τῆς Κρήτης καὶ δὲν τίς χωρίζε μεγάλη ἀπόσταση, ἡ ὁποία καθορίζεται σὲ 25 στάδια στὸ περίφημο γεωγραφικὸ σύγγραμμα τῶν Σταδισμῶν.

Ἀπὸ τὰ παλιὰ ἐκεῖνα χρόνια, γιὰ νὰ ξεχωρίζονται οἱ δυὸ πόλεις Λατὼ, ἔλεγαν τὴ μιὰ Λατὼ πρὸς Καμάρα, ἀσφαλῶς ἀπὸ κάποια πολὺ γνωστὴ καὶ σπουδαία καμάρη—γέφυρα, ποὺ θὰ ὑπῆρχε στὴν περιοχὴ τῆς ἢ ἀπὸ κανένα σπουδαῖο τοξωτὸ οἰκοδόμημά της, κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Ἀγγλοῦ ἀρχαιολόγου Hutsinson. Μερικοὶ μάλιστα πιστεύουν πὼς ἡ καμάρη ἐκείνη ἦταν στὸ στόμιο τῆς παρακείμενης λίμνης, ἐκεῖ ποὺ εἶναι καὶ ἡ σημερινή. Ἀλλὰ αὐτὸ δὲν εἶναι ἐξακριβωμένο. Γιατὶ ἡ λίμνη, τουλάχιστον,

χιστο στους αιώνες τῆς Βενετοκρατίας καὶ Τουρκοκρατίας, ἀναμφισβήτητα δὲν ἐπικοινωνοῦσε μὲ τὴ θάλασσα. Αὐτὸ φαίνεται καθαρὰ καὶ σ' ἓνα σχεδιάγραμμα τοῦ Castel Mirabello μὲ τὴ λίμνη καὶ τὴν περιοχή τῆς τοῦ Βενετσάνου μηχανικοῦ Francisco Basilicata τῶν ἀρχῶν τοῦ 17. αἰῶνα. Ἀλλωστε εἶναι γνωστό, ὅτι ἡ διώρυγα ποῦ ἐνώνει σήμερα τὴ λίμνη μὲ τὴ θάλασσα ἐγίνε ἀπὸ τὸν Κωστῆ Ἀδοσίδη πασά, τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας.

Φυσικὰ δὲν ἀποκλείεται τὴν ἐποχὴ ποῦ ἦταν ἡ Λατὼ νὰ ἐπικοινωνοῦσε ἡ λίμνη μὲ τὴ θάλασσα καὶ νὰ ὑπῆρχε συνεπῶς καὶ ἡ καμάρρα, καὶ μὲ τὴν πάροδο τόσων αἰώνων νὰ ἐκλείσει ἀπὸ προσχώσεις ἢ ἀπὸ γεωλογικὰ φαινόμενα. Αὐτὸ εἶναι ζήτημα ἀρχαιολογικῆς ἐρευνας.

Ὅπως δὴποτε τὸ ὄνομα Καμάρρα, ὅπου κι ἂν ὀφείλεται, ὑπῆρχε καὶ μάλιστα στὰ νεότερα ἱστορικὰ χρόνια ἡ πολιτεία ἀναφέρεται μόνον μὲ τὸ ὄνομα αὐτὸ καὶ παραλείπεται τὸ Λατὼ. Ἔτσι τὴν ἀναφέρουν οἱ ἀρχαῖοι γεωγράφοι, ὁ Πτολεμαῖος, ὁ Συνέκδημος τοῦ Ἱεροκλῆ, οἱ Σταδισμοὶ καὶ οἱ Notitiae Graecae episcopatum.

Ὁ Στέφανος Βυζάντιος στὰ «Ἐθνικά» του ἀναφέρει: *Καμάρρα πόλις Κρήτης καὶ ὁ πολίτης Καμαρίτης, ὡς Ξενίων ἐν Κρητικοῖς φησὶν, ἥτις Λατὼ ἐλέγετο*. Συνεπῶς τὸ ὄνομα Λατὼ, τὴν ἐποχὴ ποῦ ἔζησε ὁ ἱστορικὸς συγγραφέας Ξενίων, δηλαδή τὴν ἐποχὴ τῶν Διαδόχων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, τὸν 4. αἰῶνα π.Χ., τὸ ὄνομα Λατὼ εἶχε κιόλας ἐγκαταλειφθεῖ καὶ ἡ πολιτεία ἦταν γνωστὴ μόνον μὲ τὸ ὄνομα Καμάρρα.

Τὴν ἄλλη τὴν ἔλεγαν: *Λατὼ ἢ Ἑτέρα*. Ἀλλὰ τὴν ἴδια περίοδο εἶχε ἀφίσει κι αὐτὴ τὸ κύριο ὄνομά της καὶ ἦταν γνωστὴ μόνον μὲ τὸ προσηγορικὸ Ἑτέρα.

Κι ἀφοῦ διαπιστώθηκε ἡ ταυτὸχρονη ὑπαρξὴ τῶν δύο πόλεων Λατὼ, ποῦ ἦταν ἡ Πρὸς Καμάρρα καὶ ποῦ ἡ Ἑτέρα; Οἱ ἐπιγραφὲς καὶ οἱ ἀρχαῖοι γεωγράφοι καὶ συγγραφεῖς δὲν καθορίζουν τὴν ἀκριβῆ θέσιν τῶν ἀρχαίων αὐτῶν πόλεων. Οἱ νεότεροι συγγραφεῖς ψάχνοντάς στα ἀρχαῖα κείμενα, τοποθετοῦν ἄλ-

λοῦ ὁ ἓνας κι ἄλλοῦ ὁ ἄλλος τις δυὸ Λατῶ. Ὁ Pashley στὸ χάρτη τῆς Κρήτης ποὺ δημοσιεύει στὸ τέλος τοῦ δεύτερου τόμου τοῦ βιβλίου του Travels in Crete, σημειώνει στὴν τοποθεσία Πόρος τῆς Ἐλούντας, δηλαδὴ στὴ θέσῃ τῆς ἀρχαίας Ὀλοῦντος, τὴ Λατῶ πρὸς Καμάρα καὶ στὴ θέσῃ Γουλᾶς σημειώνει τὴν ἀρχαία πόλιν Ἀρκαδία. Λάθος, φυσικά.

Νεότερες ἔρευνες, ἡ ἀνεύρεση ἐπιγραφῶν καὶ οἱ ἀνασκαφές ποὺ ἔγιναν τὰ τελευταῖα χρόνια ἀπὸ τὴ Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολή στὸ Γουλᾶ ἢ Κοντάρατο στὰ Μέσα Λακῶνια τοποθετοῦν τὴ Λατῶ πρὸς Καμάρα στὴ σημερινή θέσῃ τοῦ Ἀγ. Νικολάου καὶ τὴ Λατῶ Ἑτέρᾳ στὴ θέσῃ Γουλᾶς, πάνω σ' ἓνα δίκωφο λόφο.

Ἡ θέσῃ τῆς Λατῶ πρὸς Καμάρα στὸ χωρὸ τοῦ σημερινοῦ Ἀγ. Νικολάου, ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸ παραπάνω χωρίο τοῦ Στεφάνου Βυζαντίου, ἀπὸ τὸ ὁποῖο βγαίνει τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἦταν πόλιν παράλια, ἀπὸ τὸ χωρίο τοῦ Πτολεμαίου (III, 17, 5), ποὺ τὴν τοποθετεῖ ἀνάμεσα στὴν Ὀλούντα καὶ στὴ Μινῶα — ποὺ ἦταν στὴν Παχειὰ Ἀμμο — καὶ ἀπὸ τις διάφορες ἐπιγραφές ποὺ ἔχουν βρεθεῖ στὴν περιοχὴ, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες εἶναι κι ἐκείνη ποὺ βρέθηκε πρὶν λίγα χρόνια ἀπὸ τὸν κ. Μιχ. Κοζύρη, ἰδρυτὴ τῆς ἐφημερίδας «Ἀνατολή», κοντὰ στὸ σημερινὸ νομαρχιακὸ κατάστημα τοῦ Ἀγ. Νικολάου, ὅπου ἦταν ἡ θέσῃ τῆς ἀγορᾶς τῆς ἀρχαίας πολιτείας. Ἡ ἐπιγραφή αὐτὴ συμπληρώθηκε καὶ δημοσιεύτηκε στὰ «Κρητικὰ Χρονικά» ἀπὸ τὸν Νικόλαο Πλάτωνα¹. Εἶναι τοῦ τέλους τοῦ 3ου αἰῶνα π.Χ. γραμμένη σὲ δωρικὴ διάλεκτο καὶ περιέχει συνθήκη φιλίας καὶ συμμάχιας μετὰ τὸ βασιλεῖα τῆς Περγᾶμου Εὐμένη τὸν Β', καὶ μιὰ ἄλλη ἐκτεταμένη, ἀλλὰ ἀδημοσίευτη ἀκόμη, ἐπιγραφή, ποὺ βρέθηκε ἀπὸ τὸν τότε ἐπιμελητὴ ἀρχαιοτήτων Δημ. Ἀμαργιωτάκη, ποὺ περιέχει συνθήκη μεταξὺ Λατοῦς πρὸς Καμάρα καὶ Ἱεραπύτνης.

Ἡ θέσῃ τῆς Λατῶ Ἑτέρᾳ διεπιστώθηκε μετὰ τις ἀρχαιο-

1. — Κρητικὰ Χρονικά, τόμ. Ζ', σ. 436 ἐξ.

λογικὲς ἀνασκαφὲς ποὺ ἔγιναν ἀπὸ τὸν Joseph Demargne τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν στὴ θέση Γουλᾶς ἢ Κοντάρατος, κοντὰ στὰ Μέσσα Λακῶνια στὰ 1899 καὶ 1900.

Ἀνάμεσα στὶς δυὸ πολιτεῖες Λατῶ ἡ σπουδαιότερη φαίνεται νὰ ἦταν ἡ Πρὸς Καμάρρα, ἡ κυρίως πόλη Λατῶ, γεγονὸς ποὺ τὸ ἐπιβεβαιώνει καὶ τὸ προσηγορικὸ ὄνομα Ἐτέρα τῆς ἄλλης. Ἡ Λατῶ πρὸς Καμάρρα ἀναφέρεται τὶς περισσότερες φορές στὶς συνθῆκες, καὶ αὕτῃ εἶχε τὰ πιδ σπουδαῖα καὶ πολυτελῆ οἰκοδομήματα, ποὺ πιστοποιοῦν τὸν πλοῦτο καὶ τὴν εὐημερίαν της, ποὺ τὰ χρεωστοῦσε στὸ ἐμπόριό της καὶ στὶς ναυτικὲς ἀπασχολήσεις τῶν Λατίων. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τὸ λιμάνι τῆς Λατοῦς ἦταν τὸ κέντρο εἰσαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς τῶν ἐμπορευμάτων τῆς περιοχῆς καὶ τόπος συγκέντρωσης καὶ ἀποστολῆς τῶν μισθοφόρων Κρητικῶν, συνηθισμένο ἐμπόρευμα τῆς Κρήτης τὴν περίοδο ἐκείνη.

Χαρακτηριστικὴ ἦταν ἡ διοίκηση τῶν Λατίων, οἱ ὁποῖοι διοικοῦνταν ἀπὸ Σύλλογο Κόσμων, πρὸς ὀνομαζόταν χαρακτηριστικὰ «Εὐνομία». Δὲν γνωρίζομε, βέβαια, τὸ μέγεθος τῆς πολιτείας Λατῶ πρὸς Καμάρρα, οὔτε τὸν ἀριθμὸ τῶν κατοίκων της. Ἀλλὰ ἀπὸ τὰ πολυτελῆ οἰκοδομήματα ποὺ ἀναφέρεται πῶς εἶχε, ἀπὸ τὴν ἐμπορικὴ καὶ ναυτικὴ κίνηση πρὸς συγκέντρωση, χάρη στὸ ἀσφαλισμένο ἀπὸ τοὺς ἀνέμους καὶ τὶς τρικυμίες λιμάνι της, μπορεῖ νὰ συμπεράνει κανεὶς πῶς ἦταν ἀσφαλῶς τὸ σπουδαιότερο ἀστικὸ κέντρο τῆς περιοχῆς. Ἡ Λατῶ πρὸς Καμάρρα πιστεύεται πῶς ὑδρευόταν ἀπὸ τὴν πηγὴ τῆς Χαλασᾶς τῆς Ἀλόιδας, ἀπὸ τὴν ὁποία ὑδρεύεται καὶ ὁ σημερινὸς Ἅγιος Νικόλαος. Μάλιστα ὁ φίλος κ. Εὐάγγελος Χαρούλης σὲ σχετικὴ μελέτη του γιὰ τὴ Λατῶ ἀναφέρει ὅτι σώζεται σήμερα στὴν τοποθεσίαν Παναγίας Πέραμα τῆς κοινότητος Ἐξω Λακῶνια, ὁ κτιστὸς ὄχτος τοῦ ὑδραγωγείου ἐκείνου.

Ἡ Λατῶ ἢ Ἐτέρα στὴ θέση Γουλᾶς ἀνασκάφηκε, ὅπως εἶπα παραπάνω, ἀπὸ τὴ Γαλλικὴ ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ στὸ κεντρικὸ τμήμα της, ὅπου βρέθηκε ἡ πλατεία της, τὸ ἱερό της, μιὰ δεξαμενὴ καὶ διάφορα καταστήματα, ὅπως τὰ ὀνομάζει ὁ De-

margne. 'Ανάμεσθ σ' αὐτὰ ἀξιοσημεῖωτο εἶναι τὸ Πρυτανεῖο στὴ βόρειν πλευρὰ τῆς πλατείας, ποὺ ὑπενθυμίζει τὰ λεγόμενα θέατρα τῶν μινωικῶν ἀνακτόρων ἢ τὰ hôtel de ville τῶν σημερινῶν γαλλικῶν πόλεων. Στὴν πλατεία τῆς πολιτείας γινόταν ἀσφαλῶς θρησκευτικὲς τελετὲς ἢ καὶ πολιτικὲς συγκεντρώσεις, κατὰ τίς ὁποῖες οἱ ἐξέχοντες σεβάσμιοι πολῖτες θὰ κάθιζαν στὰ σκαλοπάτια τῆς φαρδιᾶς κλίμακας, μπροστὰ ἀπὸ τὸ Πρυτανεῖο. Τὸ Πρυτανεῖο καὶ τὰ ἄλλα οἰκοδομήματα, ποὺ εἶναι πάνω ἀπὸ τὴν κλίμακα, εἶναι τοῦ 6. ἢ τοῦ 5. αἰῶνα π.Χ. κατὰ τὴ γνώμη τοῦ καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Bonn, Ernst Kirsten.

Στὴν νότια πλευρὰ τῆς πλατείας μιὰ ἐξέδρα χρησίμευε, ὅπως λένε οἱ ἀρχαιολόγοι, σὰν τόπος συνεστίασης τῶν ἀρχόντων τῆς πολιτείας, ὅπως ἦταν ὁ Θόλος στὴν Ἀγορὰ τῶν Ἀθηνῶν, ὅπου σιτιζόταν οἱ Πρυτάνεις.

Καὶ οἱ δυὸ Λατῶ, παρ' ὅλο ποὺ ἀναφέρονται σὲ μερικὲς συνθῆκες χωριστὰ ἢ κάθε μιὰ, μὲ χωριστὴ ἐκπροσώπιση, ἦταν συγγενεῖς πολιτεῖες, εἶχαν τοὺς ἰδίους πολιούχους θεοὺς, τὴν Ἐλευθυῖα, ὅπως ἔλεγαν τὴν Εἰλείθυια οἱ Λάτιοι, καὶ οἱ κάτοικοί των ἀσφαλῶς εἶχαν τοὺς συγγενικοὺς δεσμούς, ποὺ ἔχουν σήμερα πολλοὶ κάτοικοι τοῦ Ἀγ. Νικολάου μὲ τὴν Κριτσά καὶ ἄλλα χωριά. Μερικοὶ μάλιστα πιστεύουν, καὶ μεταξὺ αὐτῶν καὶ ὁ Νικόλαος Πλάτων (Κρητικὰ Χρονικά, Ζ', 438) ὅτι ἡ Λατὼ ἢ Ἐτέρρα καὶ Λατὼ πρὸς Καμάρα ἀποτελοῦσαν μιὰ καὶ μόνη πολιτεία, ποὺ ἐμφανίζεται σὲ πολλὰς ἐπιγραφὰς μὲ τὸ ἐνιαῖο ὄνομα Λατῶ. Τὴ γνώμη αὕτῃ ἔχει καὶ ὁ Γόλλος καθηγητὴς Paul Faure, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει, ὅτι καὶ ἄλλες πόλεις τῆς Κρήτης ὅπως ἡ Ἀπολλωνία, ἀποτελοῦνταν ἀπὸ δυὸ οἰκισμούς, ἓνα μεσόγειο καὶ ἓνα παραθαλάσσιο (Κρητ. Χρον. ΙΖ' 17).

Εἴτε χωριστὲς εἴτε ἐνωμένες οἱ δυὸ Λατῶ ἦταν πόλεις ἀνεξάρτητες καὶ ἐλεύθερες καὶ σὰν τέτοιες ὑπογράφαν συνθῆκες μὲ ἄλλες πόλεις τῆς Κρήτης καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ, καὶ ἔκτεθον διὰ τοὺς νομίσματα, στὰ ὁποῖα εἰκόνιζαν τὴν πολιούχο θεὰ τους Ἐλευθυῖα, τὴν προστάτιδα τῶν ἐγγύων γυναικῶν καὶ τῶν τοκετῶν ἢ τὴν Ἀρτέμιδα. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἔφερον τὴ λέξη ΛΑ

ΤΙΩΝ καὶ τὸν Ἑρμῆ. Ὁ Σβορῶνος στὸ πολύτιμο σύγγραμμά του Numismatique de la Crète Ancienne ἀναφέρει 11 τύπους διαφόρων νομισμάτων, ποὺ ἀνήκουν στὴ Λατῶ. Ἀπὸ αὐτὰ 8 ἀναγράφουν ἓνα Ε κεφαλαῖο καὶ μέσα σ' αὐτό, ἢ κάθετα, τὴ λέξη ΛΑΤΩΣ. Ἀπὸ αὐτὸ συμπεραίνει ὁ Σβορῶνος, ὅτι αὐτὰ ἀνήκουν στὴ Λατῶ Ἑτέρᾳ. Αὐτὴ τὴν ἀποψη τὴν ἀμφισβητοῦν ἄλλοι, καὶ μεταξὺ αὐτῶν ὁ Faure (Κρητ. Χρον. ΙΓ' 189) καὶ συνεπῶς πιστεύεται, ὅτι τὸ νόμισμα καὶ τῶν δυὸ πόλεων ἦταν ἐνιαῖο.

Ἡ Λατῶ Ἑτέρα ἤλεγχε ὅλη τὴν περιοχὴ ποὺ εἶναι σήμε-
ρα οἱ συνοικισμοὶ Λακώνια καὶ τὸ χωριὸ Κριτσά, καὶ μάλιστα οἱ Λάτιοι ἦταν τόσο προοδευμένοι, ὥστε εἶχαν κάμει σήραγγα ποὺ διοχέτευε τὰ νερὰ τοῦ λεκανοπέδιου τῶν Λακωνίων, γιὰ νὰ τὸ καλλιεργοῦν ποὺ μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου ἔκλεισε καὶ τὸ λεκανοπέδιο εἶχε μεταβληθεῖ σὲ βαλτώδικο τέλμα, ὥστε ἡ Κρη-
τικὴ Πολιτεία νὰ κατασκευάσει καινούργια σήραγγα, γιὰ τὴν ἐ-
ξυγίανση καὶ τὴν καλλιέργεια τοῦ τόπου, ὁπότε, λέγεται, βρέ-
θηκαν ὑπολείμματα τῆς ἀρχαίας σήραγγας. Πάντως οἱ πληροφο-
ρίες αὐτὲς δὲν εἶναι ἀπόλυτα ἐξακριβωμένες.

Πότε ἰδρύθηκε ἡ Λατῶ; Ἄν καὶ εἶναι δύσκολο νὰ χρονολο-
γηθεῖ μὲ ἀκρίβεια ἀπὸ τὰ κτίσματα καὶ τὰ ἀντικείμενα ποὺ
βρέθηκαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ της, ὅπως λένε οἱ ἀρχαιολόγοι,
φαίνεται ὅτι ὑπῆρχε στοὺς Ὑστερομινωικοὺς καὶ ἀρχαῖκοὺς
Ἑλληνικοὺς χρόνους καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸν 8. αἰῶνα π. Χ. Ὁ
Kirsten, ὅπως εἶπα παραπάνω, ἔχει ἀντίθετη γνώμη, καὶ πιστεύ-
ει ὅτι εἶναι ἀπίθανη ἡ χρονολόγησις τῆς Λατοῦς στὴν ὑψηλὴ
ἀρχαῖκή περίοδο.

Σὲ ἀντίθεση πρὸς ἄλλες κρητικὲς πόλεις, ποὺ βρισκόταν
σχεδὸν πάντοτε σὲ ἐμπόλεμη κατάστασις μὲ ἄλλες γειτονικὲς
πόλεις οἱ Λατῶ βρισκόταν σὲ φιλικὲς σχέσεις μὲ τὶς γειτονικὲς
τῶν πόλεις, τὴν Ὀλούντα, τὴ Μίλατο, τὴ Δρῆρο, τὴ Μινῶα
καὶ τὴν Ἰστρώνα. Μὲ τὴ γειτονικὴ Ὀλούντα μάλιστα, ἀπὸ τὴν
ὁποία ἀπεῖχε μόνο 15 στάδια, σύμφωνα μὲ τὶς ἀποστάσεις

τῶν «Σταδιασμῶν», φαίνεται πῶς εἶχαν στενότερες σχέσεις¹ καὶ κοινὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερον, κοινὴ ἐκπροσώπηση στὶς ἐξωτερικὰς σχέσεις των καὶ ἀπὸ κοινοῦ ἐβουλεύοντο γιὰ τὰ ἐξωτερικά τους ζητήματα. «Ἐδοξε Λατίοις καὶ Ὀλοντίοις κοινᾷ βουλευσαμένοις», ἀναφέρεται σὲ μιὰ συνθήκη. Οἱ πολῖτες των ὁμῶς κοινὸ ὄρκον στὴν Ἑστία καὶ τὸν Ζήνα τῶν Κρηταγενῆ, καὶ τὴν Ἥρα καὶ τὸν Ζήνα τὸν Ταλλαῖο, καὶ τὸν Ποσειδῶνα καὶ τὴν Ἀμφιτρίτη καὶ τοὺς ἄλλους θεούς.

Γιατὶ οἱ πόλεις αὐτὲς πῆραν τὸ ὄνομα Λατῶ;

Ὅπως εἶπα καὶ παραπάνω οἰκίστηκαν κατὰ τὸν 8. αἰῶνα π. Χ. Τότε ποὺ κυριαρχοῦσαν στὴν Κρήτη οἱ Δωριεῖς. Πρέπει νὰ εἶναι συνεπῶς κτίσματα τῶν Δωριέων καὶ αὐτοὶ θὰ τῆς ἔδωσαν τὸ ὄνομα. Παλαιότερα δὲν φαίνεται νὰ κατοικοῦνταν, ἀφοῦ δὲν βρέθηκαν, τουλάχιστο μέχρι σήμερον, λείψανα τῶν ἀρχαιοτέρων περιόδων. Λατῶ θὰ ἔλεγαν οἱ Δωριεῖς τὴν Λητῶ, τὴν κόρη τοῦ Τιτᾶνος Κοῖου καὶ τῆς Τιτανίδος Φοίβης, ποὺ γέννησε ἀπὸ κλεψιγαμία μὲ τὸν Δία καὶ τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὴν Ἄρτεμη στὴν κινητὴ νῆσο Ὀρτυγία, τὴ σημερινὴ Δῆλο. Μάλιστα ἀναφέρει ἡ Μυθολογία, ὅτι ἡ ζηλότυπη Ἥρα, θέλοντας νὰ ἐμποδίσαι τὴν ἀντίζηλό της Λητῶ νὰ γεννήσῃ τὰ δυὸ παιδιὰ ποὺ ἔφερε στὴν κοιλίᾳ της, δηλαδὴ τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὴν Ἄρτεμη, κράτησε στὸν Ὀλυμπο τὴ μαμὴ Εἰλείθυια. Ἐννιά μέρες καὶ κράτησε στὸν Ὀλυμπο τὴ μαμὴ Εἰλείθυια. Ἐννιά μέρες καὶ ἔννιά νύχτες κοιλοπονοῦσε ἡ καυμένη ἡ Λητῶ καὶ δὲν μπορούσε νὰ γεννήσῃ. Ἀλλὰ ἡ Εἰλείθυια, σπλαχνικὴ ὅπως πρέπει νὰ ᾖ, ὅλες οἱ μαῖες, κατόρθωσε νὰ δραπετεύσῃ ἀπὸ τὸν Ὀλυμπο, νὰ πάει στὴ Δῆλο καὶ νὰ ξεγεννήσῃ τὴ Λητῶ.

Τὸ θεοφόρο, λοιπόν, ὄνομα τῆς πολιτείας Λατῶ καὶ ἡ πολιοῦχος λατρεῖα σ' αὐτὴ τῆς θεᾶς τῶν τοκετῶν Εἰλειθυίας, ἀσφαλῶς θὰ ἔχει κάποια σχέση μὲ τὸν παραπάνω μῦθο.

Δὲν ἔχομε πληροφορίες γιὰ τὴν τύχη τῆς πόλης αὐτῆς κα-

1.— Μὲ μοναδικὴ ἐξαίρεση τὴν φιλονεικία τους γιὰ τὴν διακατοχὴ τοῦ Νεοῦ τοῦ Ἄρεως καὶ τῆς Ἀφροδίτης στὰ Λενικά.

τά τῇ Ρωμαϊκῇ περίοδῳ. Ἀλλά, ὡς φαίνεται, καὶ ἂν ὑπῆρχε δὲν θὰ εἶχε καὶ μεγάλη σπουδαιότητα, ὅπως εἶχε ἡ Γεράπετρα, ποὺ ὑπῆρξε μιὰ ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες, τὶς πλουσιότερες καὶ τὶς σπουδαιότερες πόλεις τῆς ρωμαϊκῆς Κρήτης. Οἱ Ρωμαῖοι, ποὺ χρησιμοποιοῦσαν τὴν Κρήτη σὰν ἐνδιάμεσο σταθμὸ πρὸς τὶς κτήσεις του στὴ Μέση Ἀνατολή, Συρία, Παλαιστίνη, Αἴγυπτο, Μικρὰ Ἀσία, εἶχαν δώσει τὸ κέντρο τοῦ βάρους στὰ νότια παράλια της, ἀφοῦ πρωτεύουσά των εἶχαν τὴ Γόρτυνα, καὶ ὁ δρόμος τους πρὸς τὴν Ἀνατολή περνοῦσε ἀπὸ τὴ νότια θάλασσα τῆς Κρήτης. Κι ὅταν πῆγαιναν τὸν Ἀπόστολο Παῦλο στὴ Ρώμη νὰ τὸν δικάσουν ἀπὸ τὰ νότια παράλια πέρασε, ὅπως εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων (Κεφ. 27).

Δυστυχῶς σήμερα, παρ' ὅλο ποὺ τὰ νότια παράλια τῆς Κρήτης ἀποτελοῦν τὸ νοτιότερο τμήμα τῆς Εὐρώπης, ποὺ βρίσκονται στὸν 35° παράλληλο βόρειου πλάτους, καὶμποροῦσαν καὶ ἔπρεπε νὰ ἀποτελέσουν τὸν κυριότερο εὐρωπαϊκὸ χῶρο, γιὰ νὰ παραχειμάζουν ἐκεῖνοι ποὺ περνοῦν τοὺς χειμερινοὺς μῆνες στὴν côte d' azur τῆς νότιας Γαλλίας, ποὺ βρίσκεται στὸν 44 παράλληλο, ἡ νότια αὐτὴ πλευρὰ τῆς Κρήτης ἔχει ἐγκαταλειφθεῖ ἐντελῶς ἀπὸ τὸ ἐπίσημο Κράτος καὶ εἰδικὰ ἀπὸ τὸν ἀρμόδιο Ἑλληνικὸ Ὁργανισμὸ Τουρισμοῦ. ἀντὶ νὰ ἀξιοποιηθεῖ κατὰλληλα καὶ νὰ ἀποδεῖ πηγὴ ζωῆς στοὺς φτωχοὺς κατοίκους τῆς περιοχῆς.

Κατὰ τὴν πρώτη βυζαντινὴ περίοδῳ ἡ Καμάρα ἀσφαλῶς ὑπῆρχε ἀφοῦ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Ἱεροκλῆ στὴν πολιτικὴ γεωγραφία του, τὸν Συνέκδημο, *Ἐπισκοπὴ Καμάρας*, στὶς ἀρχές τοῦ 6. αἰῶνα. (Κρητ. Χρον. Ζ', Πίν. Α' ἐναντι σελ. 464).

Κατὰ τὴν Ἀραβικὴ κατάκτηση δὲν ἔχομε εἰδήσεις, πολὺ πενιχρές ἄλλωστε γιὰ ὁλόκληρὴ τὴν Κρήτη. Νομίζω πὼς πρέπει νὰ ὑποθέσουμε, ὅτι καταστράφηκε καὶ ἐγκαταλείφτηκε καὶ δὲν ξανασυνοικίστηκε πιά, οὔτε τὴ δεύτερη βυζαντινὴ περίοδῳ. Κι ἔτσι ἔσθυσε καὶ λησμονήθηκε τὸ ὄνομά της καὶ μόνο στὶς ἀρχαῖες ἐπιγραφὰς καὶ στὰ παλαιὰ συγγράμματα σώθηκε, γιὰ νὰ γνω-

ρίσομε τὴν ὑπαρξή της καὶ τὴ σπουδαιότητά της στὴν ἀρχιό-
τητα.

Στὶς ἀρχὲς τοῦ 13. αἰῶνα μ. Χ. μιὰ καινούργια ἱστορικὴ
περίοδος ἀρχίζει γιὰ τὸν τόπο τοῦτο. Ἡ τέταρτη Σταυροφορία
διαλύει ἐντελῶς τὴ γερασμένη πιά καὶ διεφθαρμένη Βυζαντινὴ
Αὐτοκρατία καὶ τὸ θέμα τῆς Κρήτης πουλιέται, σὰν ἕνας ἄγο-
νος καὶ ἀσήμαντος κοινὸς βοσκότοπος, στοὺς Βενετσάνους. Μὰ
πρὶν νὰ τὴν καταλάβουν οἱ ἀγοραστὲς Βενετσάνοι, ἀπασχολημέ-
τοια, ἦλθε καὶ τὴν κατέλαβε ὁ γενοθέζος ἀρχιπειρατὴς Enrico
Pescatore καὶ ἔκτισε σὲ διάφορες ἐπίκαιρες θέσεις τοῦ νησιοῦ
φρούρια, ἢ ἀνακαίνισε παλαιά, ποὺ ὑπῆρχαν πρὶν. Ὁ Pescatore
ἦλθε κι ἐδῶ καὶ οἰκοδόμησε, πάνω στὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας πο-
λιτείας, ἕνα φρούριο, γιὰ τὴν ἀσφάλειά του σ' αὐτὴ τὴν περιο-
χή. Ἡ περιοχὴ ὀνομαζόταν ἀπὸ τοὺς ἐντόπιους *Βουλισμένη*,
ὄνομα ποὺ ὀφείλεται στὴν παρακείμενη λίμνη, ποὺ θὰ λεγόταν
ἐπίσης *Βουλισμένη*. Τὴν ὀνομασία αὐτὴ ἀναφέρει στὴν ἀνέκδοτη
ἐκθεσὴ του καὶ ὁ Francisco Basilicata τὸ 1630: *È chiamato*
anco in greco Vulismeni che vuol dire sommerso, da un la-
*ghetto»*¹.

Ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς τοποθεσίας οἱ ντόπιοι ὀνόμαζαν καὶ τὸ
φρούριο *Βουλισμένη*. Ἀλλὰ ἀπὸ τὰ πρῶτα κιόλας χρόνια τῆς
Βενετοκρατίας τὸ φρούριο ὀνομαζότανε *Castel Mirabello*, καὶ
ἀπὸ τὸ ὄνομα αὐτὸ τοῦ φρουρίου ὀνομάστηκε καὶ ἡ *castellania*,
δηλαδὴ ἡ ἐπαρχία ποὺ ὑπαγότανε σ' αὐτό, *Castellania di Mira-*
bello. Τὸ ὄνομα *Mirabello* ἀναφέρεται στὰ ντοκουμέντα τῶν
βενετικῶν Ἀρχείων ἀπὸ τὸ ἔτος 1212, δηλαδὴ ἀπὸ τὰ πρῶτα
χρόνια ποὺ κυριάρχησε ἡ Βενετία στὴν Κρήτη. Ἀλλὰ σὲ μιὰ βε-
νετσάνικη ἐπιγραφὴ τοῦ 1602 τὸ φρούριο τοῦ Μεραμπέλου ἀνα-
φέρεται *Castello Heraclium* δηλαδὴ φρούριο τοῦ Ἡρακλείου,
καὶ ἕνας κατάλογος τῶν ἀρχαίων πόλεων τῆς Κρήτης, ποὺ δη-

1.— Βλ. Στ. Γ. Σπανάκη, *Μνημεῖα Κρητικῆς Ἱστορίας* τόμ. V, σ. 124.

μοσίεψα στὰ Κρητικά Χρονικά¹, τοποθετεῖ ἐδῶ στὸ φρούριο Μεραμπέλου, ἐσφαλμένα βέβαια, τὴν ἀρχαία πόλη τῆς Κρήτης Ἑράκλειον ἢ Ἑράκλεια.

Δὲν ξέρομε ἂν ὁ Pescatore ποὺ οἰκοδόμησε τὸ φρούριο τὸ ὀνόμασε αὐτὸς ὁ ἴδιος Mirabello ἢ οἱ διάδοχοί του οἱ Βενετσάνοι.

Ἀλλὰ γιατί νὰ ὀνομαστεῖ τὸ φρούριο μὲ αὐτὸ τὸ ἰταλικὸ ὄνομα; Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι δὲν εἶναι τὸ μόνο ἀπὸ τὰ 18 καστέλια τῆς Κρήτης ποὺ εἶχε ὄνομα ἰταλικό. Ἱταλικότατο ἦταν ἐπίσης καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Castel Belvedere, ποὺ ἦταν πάνω στὸ λόφο Κάστελος, κοντὰ στὸ σημερινὸ χωριὸ Καστελιανὰ Μονοφάτσιου, ποὺ ὁ Βερνάρδος ὁ Κρῆς τὸ μεταφράζει στὴν ἐλληνική: φρούριο Ὠραιθέας ἢ Περιοπῆς! Ἱταλικῆς προέλευσης εἶναι καὶ αὐτὸ τὸ Μονοφάτσι, ποὺ ἔγινε ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Castel Bonifacio καὶ ἰταλικὸ εἶναι ἐπίσης καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Μαλεδιζίου, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ φρουρίου τῆς περιοχῆς, τοῦ Castel Malvisin ἢ Malvesin.

Τὸ τοπωνύμιον Mirabello καὶ Mirabella ἦταν καὶ εἶναι κοινότατο στὴν Ἱταλία ὅπου καὶ σήμερα ὑπάρχουν 7 πόλεις καὶ κωμοπόλεις μὲ αὐτὸ τὸ ὄνομα. Τὸ Mirabello στὴν περιφέρεια τῆς Ferrara, τὸ Mirabello στὴν περιφέρεια τῆς Pavia, τὸ Mirabello Ciria στὴν περιφέρεια τῆς Cremona, τὸ Mirabello Monferrato στὴν περιφέρεια τῆς Alessandria, τὸ Mirabello Sanitico στὴν περιφέρεια Campobasso, ἡ Mirabella Eclano στὴν περιφέρεια τῆς Napoli καὶ ἡ Mirabella Imbaccari στὴ Σικελία. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὰ τοπωνύμια αὐτὰ τὸ ὄνομα Mirabello ποὺ ἀντιστοιχεῖ περίπου πρὸς τὰ δικά μας Καλλιθέα, Τερψιθέα καὶ τὰ παρόμοια, εἶναι καὶ οἰκογενειακὸ ἐπίθετο. Ἀναφέρεται ἓνας Mirabello ὑπουργὸς τῶν ναυτικῶν τῆς Ἱταλίας στὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα καὶ ὁ κόμης Giuseppe Mirabelli. Μὰ τὸ ἴδιο ὄνομα φέρει κι ἓνας σημερινὸς Γάλλος, ἑξοχος ἐλληνιστής, διευθυντὴς τῆς Ecole Nationale des langues orientales vivantes

1:— Τόμ. ΙΑ', σ. 288,

τοῦ Παρισιοῦ, γνωστὸς ἀπὸ τὸ Κρητολογικὸ Συνέδριον κ. André Mirabel¹. Πιθανὸν εἶναι, λοιπόν, νὰ μεταφέραν ἐδῶ ἓνα ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὑπάρχοντα τοπωνύμια τῆς Ἰταλίας. Ἴσως ὁ ἴδιος ὁ Pescatore ποὺ ἐνδέχεται νὰ ἦταν ἡ καταγωγὴ τοῦ ἀπὸ τὸ Mirabello Monferrato, ποὺ δὲν ἀπέχει καὶ πολὺ ἀπὸ τὴν Γενόνα, νὰ θέλησε νὰ ἀναστήσει ἐδῶ κάτω τὸ ὄνομα τοῦ τόπου του, ἀφοῦ ἀσφαλῶς δὲν ἐγνώριζε τὸ παλιὸ ὄνομα τοῦ χώρου, ὅπου οἱ κοδόμησε τὸ φρούριον.

Ἐξ ἴσου ὅμως εἶναι πιθανὸν ἡ ὀνομασία τοῦ φρουρίου νὰ ὀφείλεται καὶ στὴν ἴδια τὴ θέση του. Ἡ λέξι Mirabello παράγεται ἀπὸ τὴ λ. mira ποὺ θὰ πεῖ: σκόπευση, περισκόπευση καὶ bello ποὺ θὰ πεῖ ὠραῖο. Συνεπῶς mirabello σημαίνει τόπο ψηλό, ποὺ δεσπόζει σὲ μιὰ περιοχὴ, ἀπ' ὅπου μπορεῖ κανεὶς νὰ περισκοπεύσει, νὰ κατασκοπεύσει τὴν περιοχὴ γύρω τριγύρω. Καὶ ἡ θέση ποὺ ἦταν τὸ φρούριον, στὴν κορυφὴ τοῦ παραθαλάσσιου λόφου, ἦταν ἀρκετὰ κατάλληλη γιὰ τὴν κατασκόπευση τῆς γύρω περιοχῆς καὶ κυρίως τοῦ μεγάλου κόλπου, ποὺ ἡ γαλήνια θάλασσά του τραβοῦσε τὰ χρόνια ἐκεῖνα τοὺς κουρσάρους, ποὺ κουρσεύγαν τὰ νησιά καὶ τὰ παράλια ὅλης τῆς Ἑλλάδας.

Καὶ τώρα ἂς κάμομε καὶ λίγη γραμματικὴ. Ἡ λέξι Mirabello ἔχει πάθει κι αὐτὴ τὰ βάσανα τῆς Νεοελληνικῆς γλώσσας. Παλαιότερα, τὴν ἴδια τὴν ἐποχὴ τῆς Βενετοκρατίας, ὁ λαὸς τὸ ἔλεγε *Μιραμπέλο* καὶ ἀκριβῶς ἔτσι βρίσκεται γραμμένο σὲ συμβόλαιο τῆς μονῆς Ἀρετίου τὸ 1640. «Ἐγὼ ὁ παπᾶ Νικολὸς Κολυβάς ἀπὸ τὸ Καστέλι *Μιραμπέλο* ἤγραψα τὴν παροῦσα». *Μιραμπέλο* τὸ ἀναφέρει καὶ ὁ Βερνάρδος στὴν περιγραφὴ τῆς Κρήτης τὸ 1835, καὶ ὁ Χουρμούζης Βυζάντιος. Ὁ Σταυράκης στὴ Στατιστικὴ του τὸ 1881 τὸ ἀναφέρει *Μεραμπέλλον*, μετὰ τοῦ λ, ἀκολουθώντας τὴν ἰταλικὴ ὀρθογραφία. Καὶ οἱ νεότεροι ἀπογραφῆς τοῦ 1951 καὶ 1961 τὸ ἀναγράφουν *Μιραμπέλλον*, ἐ-

1.— Στις ἀρχὲς τοῦ καλοκαιριοῦ 1970 πέθανε. Βλ. νεκρολογία τοῦ Ἐφημ. «Μεσόγειος» 25 Σεπτέμβριος 1970.

Τὸ Φρούριο Μεραμπέλου. Σχέδιο τοῦ F. Basilicata (Σ. Σπανάκη, Μνημεῖα Κρητ. Ἱστορίας τόμ. Ε', πίναξ 30).

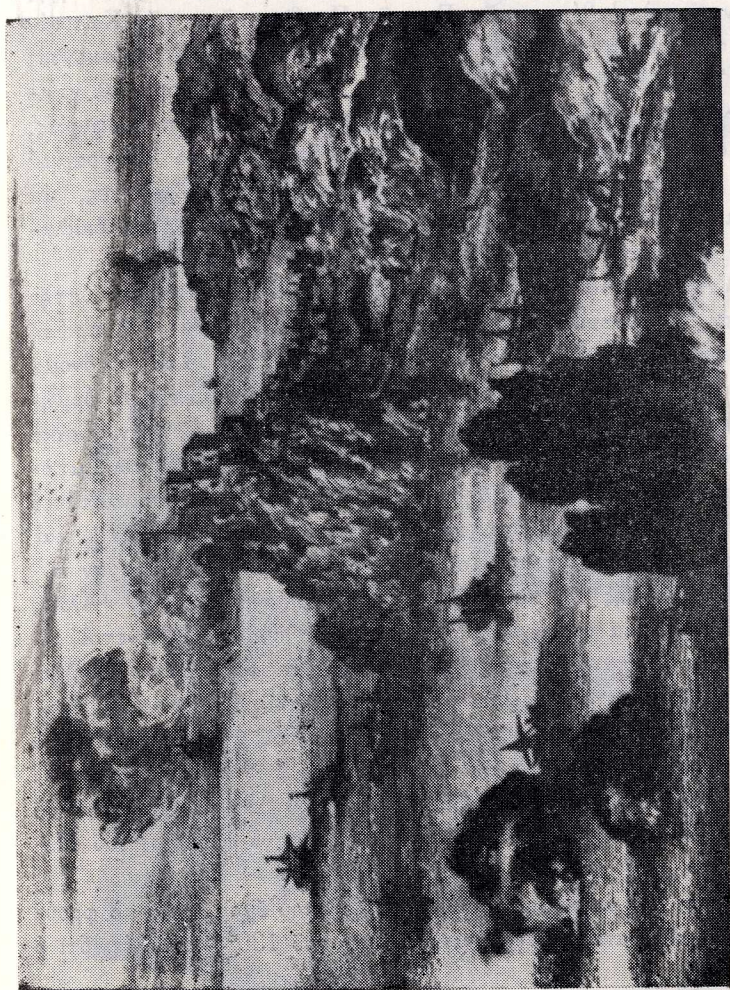
πίσης με δυό λ. Δὲν διακρίνονται ἄλλωστε οἱ ἀπογραφές αὐτές γιὰ τὴν ἀκριβῆ ἀπόδοση τῶν τοπωνυμίων, ἰδίως τῆς Κρήτης, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔχουν φρικτὰ παραποιήσει. "Ἄλλοι, θέλοντας νὰ τὸ ἐξελληνίσουν περισσότερο τὸ βάφτισαν *Μεραμβέλλον*. Μὰ ὁ λαὸς ποὺ κατοικεῖ σ' αὐτὰ τὰ μέρη τὸ λέει καὶ τὸ τραγουδᾷ *Μεραμπέλο*, καὶ *Μεραμπελιῶτες* λέει τοὺς κατοίκους του, δίχως διπλᾶ σύμφωνα, ποὺ δὲν ἔχουν καμιὰ θέση στὴ γλῶσσα μας σήμερα.

᾽Ω πετραμυγδαλάκι μου ἀπὸν τὸ *Μεραμπέλο*
κι εἶντα ψεγάδι δὰ σοῦ βρω νὰ πῶ πῶς δὲ σέ θέλω

Ἔτσι, λοιπόν, εἶναι σωστὸ νὰ τὸ λέμε καὶ νὰ τὸ γράφομε μ' ἓνα λ ὅπως τὸ λέει ὁ λαός. Καὶ ἡ Ἀκαδημία τῶν Ἀθηνῶν στὸ ὀρθογραφικὸ διάγραμμα τῆς Νεοελληνικῆς Γλώσσας, ἔργο τοῦ Ἰωάννη Καλιτσουδάκη, ἀποδέχεται τὴν ἀπλὴ γραφὴ τῶν ξένων λέξεων, δίχως τὰ διπλᾶ σύμφωνα, ἀφοῦ δὲν ἔχουν σήμερα στὴ Νεοελληνικὴ καμιὰ φωνητικὴ ἀξία.

Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἱδρυση τοῦ φρουρίου στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου μέσα στὸ ὁποῖο κατοικοῦσε ὁ καστελάνος, δηλαδὴ ὁ διοικητῆς τῆς ἐπαρχίας, ὁ καπιτάνος διοικητῆς τῆς φρουρᾶς καὶ οἱ ὑπαξιωματικοὶ καὶ στρατιῶτες τῆς φρουρᾶς, οἱ ἐντόπιοι, ποὺ ἐργαζότανε ἀρχικὰ στὰ ἔργα τοῦ φρουρίου, σχημάτισαν ἓνα μικρὸ συνοικισμό, τὸ λεγόμενον *βοῦργο*, στὴν περιοχὴ τῆς σημερινῆς πλατείας Ἐλευθερίου Βενιζέλου καὶ Ἀγ. Τριάδας, ποὺ ἀποτέλεσε τὸν πρῶτο ἀστικὸ συνοικισμό τοῦ χώρου αὐτοῦ, στὴ νέα ἱστορικὴ περίοδο, ποὺ τὸ ὄνομά τους φυσικά, ἦταν τὸ ἴδιο τοῦ φρουρίου. Μὰ σιγὰ-σιγὰ, χάρη στὸ ἀσφαλισμένο λιμάνι του ποὺ ἦταν *le meilleur de l'île après celui de Soudha*, ὅπως λέει ὁ Raulin (I, 392), τὸ *Castel Mirabello* μετὰ τὸ *βοῦργο* του ἔγινε στοὺς τελευταίους αἰῶνες τῆς Βενετοκρατίας τὸ σπουδαιότερο κέντρο ἐξαγωγῆς τῶν προϊόντων τῆς περιοχῆς, καὶ κυρίως τοῦ λαδιοῦ πρὸς τὴ Βενετία.

Ἡ ἱστορία καὶ οἱ περιπέτειες τοῦ φρουρίου αὐτοῦ κατὰ

Τὸ φρούριο τοῦ Μεραιπέλου, (Dapper, Description exacte des isles de l' Archipel,
Amsterdam, 1703).

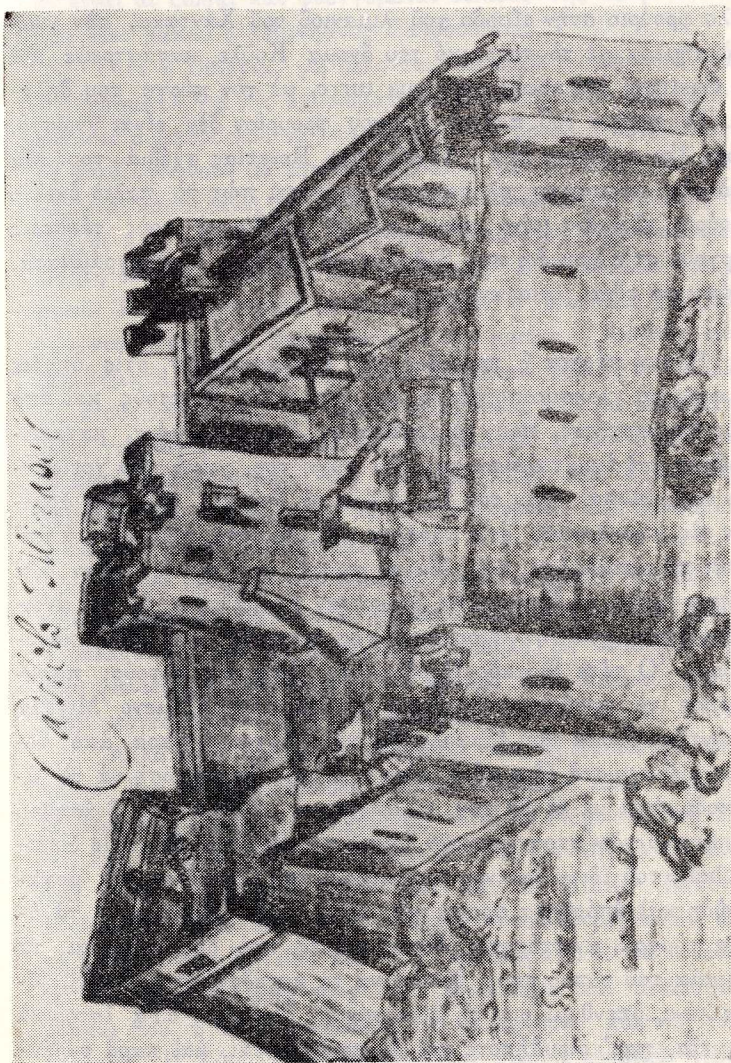
τοὺς αἰῶνες τῆς Βενετοκρατίας ἀναφέρονται, μὲ σχολαστικὰς λεπτομέρειες, στὰ πολυπληθῆ καὶ ποικίλα ἔγγραφα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, οἱ ἐκθέσεις τῶν Γενικῶν Προβλεπτῶν, τῶν Καπιτάνων τῶν μηχανικῶν καὶ τῶν λοιπῶν εἰδικῶν, ποὺ βρίσκονται στὰ Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας. Ὡς τὴν παρακολουθήσαμε σὲ γενικὰς γραμμὰς, ἀπὸ τὴς βασισμένους στὰ ἔγγραφα αὐτὰ πληροφορίες, ποὺ συγκέντρωσε ὁ Giuseppe Gerola στὸ κλασικὸ σύγγραμμά του, κλασικὸ ὄχι μόνον γιὰ τὴς βενετσάνικες ἀρχαιότητες, μὰ ἀκόμη καὶ γιὰ πολλὰς ἄλλες καὶ μάλιστα τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν τῆς Κρήτης.

Ἀμέσως ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐγκατάσταση τῶν Βενετῶν στὴν Κρήτη, οἱ Κρητικοὶ ἐπαναστάτησαν ἐναντίον των: Ἡ πρώτη ἐπανάσταση, ἡ λεγόμενη τῶν Ἀγιοστεφανιτῶν, ἀπὸ τὸ ὄνομα τῶν ἀρχηγῶν της, ἐγίνε ἐδῶ στὴν Ἀνατολικὴν Κρήτη, μὲ ὀρμητικὸν τὸ ὁροπέδιο τοῦ Λασιθιοῦ, ποὺ ὄχι μόνον ἦταν φυσικὸ ὁχυρὸ ἀπόρθητο μὰ, μὲ τὴν πλούσια σιτοπαραγωγὴν του, μποροῦσε κάλλιστα νὰ συντηρήσῃ τοὺς πολεμιστὰς. Οἱ ἐπαναστάτες καταλάβαν ἀπὸ τὰ πρῶτα καὶ τὸ φρούριον τοῦ Μεραμπέλου καὶ ἕνα φρούριον τῆς Σητείας, ἴσως τὸ Λιόπετρο, καὶ ἔτσι ἐγέναν κύριοι ὅλης αὐτῆς τῆς περιοχῆς τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης. Ἀλλὰ, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ δούκα τῆς Νάξου Σανούδου, οἱ Βενετοὶ νίκησαν τοὺς ἐπαναστάτας καὶ ξανακαταλάβαν τὰ φρούρια τοῦ Μεραμπέλου καὶ τῆς Σητείας. Μὲ ἀπόφασιν τοῦ Μείζονος Συμβουλίου τῆς Βενετίας διορίζεται καστελάνος τοῦ φρουρίου αὐτοῦ τὸ ἔτος 1305 ὁ Μαρκῖνος Μαλατζᾶς¹.

Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Λέοντα Καλέργη τὸ 1341-47 οἱ ἐπαναστάτες ξανακαταλάβαν τὸ φρούριον τοῦ Μεραμπέλου.

Ἀπὸ τὴς ἀρχαιότερας πληροφορίας ποὺ ἔχομε γιὰ τὸ φρούριον τοῦ Μεραμπέλου εἶναι μιὰ εἴδησις τοῦ 1303, ποὺ λέει ὅτι ὁ

1.— Σπ. Θεοτόκη, Ἀποφάσεις Μείζονος Συμβουλίου τῆς Βενετίας 1255—1669. Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας τόμ. Α', τευχ. Π. Ἀθῆναι 1933 σ. 43.

Τὸ φρούριο τοῦ Μεραιμπέλου. Σχέδιο τοῦ R. Monani τοῦ 1631 (G. Gerola, Monumenti Veneti nell' isola di Creta, Vol. I, σελ. 242).

φοβερός σεισμός τοῦ ἔτους ἐκείνου, ποῦ κατάστρεψε καὶ τὸ μεγάλο φρούριο στὴν εἴσοδο τοῦ λιμανιοῦ τοῦ Χάντακα, τὸν γνωστό σήμερα μὲ τὸ τουρκικὸ τοῦ ὄνομα Κοῦλε, κατάστρεψε καὶ τὸ Castrum Mirabelli cum sua turre, μὲ τὸν πύργο τοῦ δηλαδή. Τὸ σχῆμα τοῦ παλιοῦ ἐκείνου φρουρίου δὲν εἶναι γνωστό, γιατί δὲν σώθηκαν στὰ Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας σχέδιά του. Μὰ ἀπὸ τὴν παραπάνω πληροφορία φαίνεται πῶς τὸ παλιὸ ἐκεῖνο φρούριο εἶχε ἓνα μόνο πύργο καὶ τὸ σχέδιο μὲ τοὺς τέσσερις πύργους στὶς γωνιές, ποῦ βλέπομε σὲ νεότερα σχεδιαγράμματα, πρέπει νὰ εἶναι μεταγενέστερο.

Ὅταν πέρασε ἡ περίοδος τῶν ἐπαναστάσεων, στὶς ὁποῖες τὸ φρούριο χρησιμοποιήθηκε καὶ ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς καὶ ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτες, ποῦ τὸ κατάλαβαν ἐπανειλημμένα, κατερείπώθηκε καὶ ἐγκαταλείφτηκε στὴν τύχη του, γιατί δὲν χρειαζόταν πιά. Ἀλλά, ὅταν τὸν 16. αἰῶνα οἱ Τοῦρκοι πειρατὲς ἄρχισαν τὶς καταδρομὲς στὰ παράλια τῆς Κρήτης, ποῦ σὲ μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὸ κατάλαβαν, τοῦ ἔβαλαν φωτιά καὶ κατάστρεψαν ὅ,τι ὑπῆρχε ὄρθιο, οἱ Βενετσάνοι θεώρησαν ἀπαραίτητο νὰ τὸ ἀνοικοδομήσουν, γιὰ τὴν προστασία τῆς περιοχῆς ἀπὸ τοὺς κουρσάρους. Ὁ τότε Γενικὸς Προβλεπτὴς Ἰωάννης Βιτούρι παρὰχώρησε τὸ φρούριο σὲ κάποιον ἐντόπιον ὀνομαζόμενον Μιχάλη Κλώντζα—ὄνομα ποῦ ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει, ὕστερα ἀπὸ τοσους αἰῶνες, στὰ ἴδια αὐτὰ μέρη—μὲ τὴν ὑποχρέωση νὰ τὸ ἀνοικοδομήσει μὲ ἑξοδὰ του, σύμφωνα μὲ σχέδια τοῦ διάσημου μηχανικοῦ τῶν στρατιωτικῶν ἔργων τῆς Βενετίας Michele Sammicheli, τοῦ ἴδιου ἐκείνου μηχανικοῦ ποῦ ἐσχέδιασε τὰ μεγάλα ὀρθὰ καὶ ἀπόρθητα φρουριακὰ τεῖχη τοῦ Ἡρακλείου, τὰ ὁποῖα σήμερα, ἀνιστόρητοι Ἡρακλειῶτες, ποῦ δὲν σέβονται τὰ μνημεῖα τοῦ τόπου τους, θέλουν νὰ τὰ κατεδαφίσουν, γιατί, ὅπως λένε, ὑπενθυμίζουν τὴ βενετσάνικη δουλεία! «Τὰ ἱστορικὰ μνημεῖα, παρ' οἷουδήποτε καὶ ἂν προέρχονται, καὶ παρὰ τυράννων καὶ κατακτητῶν ἀκόμη, εἶναι σεβαστά, καὶ πᾶσα πολιτισμένη κυβέρνησις ὀφείλει νὰ τὰ σώσει καὶ νὰ τὰ διατηρεῖ, διό-

τι εἶναι αἱ ζῶσαι καὶ φθεγγόμεναι σελίδες τῆς πατρίου ἱστορίας» λέει κάπου ὁ ἀείμνηστος Ξανθουδίδης.

Τότε ἡ Βενετία, μὴ θέλοντας νὰ διαθέτει ἀπὸ τὰ ταμεῖα τῆς χρήματα γιὰ τὶς ὀχυρωματικὰς ἐργασίας τῶν ἀποικιῶν τῆς, εὗρισκε συμφερότερο νὰ παραχωρεῖ τὰ φρούρια σὲ ἰδιῶτες, νὰ τὰ ἐπιδιορθώσουν μὲ ἐξοδὰ τους, ἀλλὰ μὲ τὸ δικαίωμα νὰ διορίζονται καστελάνοι στὰ φρούρια ποὺ ἐπιδιόρθωναν, δηλαδὴ φρούραρχοι καὶ ταυτόχρονα πολιτικοὶ διοικητὲς τῆς καστελανίας, ἀκόμη δὲ καὶ δικαστὲς σὲ ὑποθέσεις τῶν ὑπηκόων γιὰ μικρὰ ποσά. Τὸ ἀξίωμα αὐτὸ τὸ διατηροῦσαν σ' ὅλη τους τὴ ζωὴ καὶ μάλιστα ἦταν καὶ ἀντικείμενο κληρονομίας. Ἀπόδιδε σοβαρὰ εἰσοδήματα, γιὰτὶ οἱ καστελάνοι ἐπιβάλλαν φόρους καὶ ἄλλα βάρη στοὺς κατοίκους τῆς καστελανίας τους, ποὺ τὰ εἰσπράτταν οἱ ἴδιοι γιὰ λογαριασμό τους. Οἱ καστελάνοι αὐτοὶ εἶχαν καταντήσει ἀδηφάγοι γῦπες, ποὺ καταθρόχθιζαν ὅ,τι ἔμενε ἀπὸ τὶς ἀρπαγὰς τῶν φεουδαρχῶν, κατὰ τὴν ἐκφραση τοῦ Γενικοῦ Προβλεπτῆ τοῦ 1584 Giulio Garzoni.

Τὸ νέο φρούριο ποὺ οἰκοδομήθηκε, σύμφωνα μὲ τὰ σχέδια τοῦ Sammicheli πάνω στὰ λείψανα τοῦ παλαιότερου φρουρίου, ἀποτελοῦνταν ἀπὸ ἓνα ὀρθογώνιο περίβολο, μὲ τέσσερις πύργους στὶς γωνιὰς καὶ ἓνα πέμπτο στὸ κέντρο τοῦ δυτικοῦ μεσοπύργιου, κοντὰ στὴν εἴσοδο τοῦ φρουρίου.

Ἀλλὰ κάθε οἰκοδομὴ φθείρεται καὶ ἐρειπώνεται ἀπὸ τὸ χρόνο. Καὶ οἱ ἐπιδιορθώσεις ἐξακολουθοῦσαν κάθε λίγο. Νέες βελτιώσεις ἔκαμε ὁ μηχανικὸς Andrea Negrisoni τὸ 1565—66, καὶ ὁ αἰμοδόρος Προβλεπτὴς Marino Cavalli τὸ 1571. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ Sforza Pallavicini καὶ ὁ Giulio Savorgnan ἐπρότειναν νὰ κατεδαφιστεῖ τὸ φρούριο τοῦ Μεραμπέλου, ὡς καὶ τὰ φρούρια τῆς Σητείας καὶ τῆς Γεράπετρας καὶ νὰ οἰκοδομηθεῖ σὲ ἀντικατάστασή τους ἓνα ἰσχυρότατο καὶ ἀπόρθητο στὸ νησάκι ποὺ ἦταν στὴν εἴσοδο τοῦ εὐρύχωρου κόλπου τῆς Ἐλούντας. Ἡ Σύγκλητος τῆς Βενετίας ἄκουσε εὐνοϊκὰ τὶς εἰσηγήσεις αὐτὲς καὶ ἔδωκε ἐντολὴ στὸ Γενικὸ Προβλεπτὴ νὰ ἐξετάσει τὸ θέμα μὲ ἓνα ἄλλο εἰδικό, τὸ Latino Orsini. Εἶχε ὅμως

τὴ γνώμη ὅτι ἔπρεπε, βέβαια, νὰ γίνῃ τὸ καινούριο φρούριο, μὰ θεωροῦσε σωστὸ νὰ παραμείνουν καὶ τὰ τρία παλιά, τοῦ Μεραμπέλου, τῆς Γεράπετρας καὶ τῆς Σητείας.

Καὶ τὸ φρούριο τοῦ Μεραμπέλου δὲν κατεδαφίστηκε μὰ οὔτε ἐπιδιορθώθηκαν οἱ ἐλλείψεις καὶ οἱ φθορές του. Ἔτσι γιὰ κάμποσον καιρὸ κανένας δὲν ἀπασχολήθηκε μ' αὐτό, καὶ ὅλων ἡ προσοχὴ καὶ ἡ προσπάθεια εἶχε συγκεντρωθεῖ στὴν ὁχύρωση τῆς νησίδας τῆς Σπιναλόγκας.

Τὸ 1626 ὁ τότε Γενικὸς Προδλεπτῆς Φραγκίσκο Μοροζίνι, ἐκεῖνος ποὺ ἔκαμε στὸ Ἡράκλειο τὸ ὕδραγωγεῖο καὶ τὴν κρήνη ποὺ φέρει καὶ σήμερα τὸ ὄνομά του, θέλησε νὰ ἀναστηλώσει τὸ ἐρειπωμένο φρούριο τοῦ Μεραμπέλου καὶ νὰ τὸ συγχρονίσει, μετατρέποντας τοὺς πύργους του σὲ προμαχῶνες, καὶ χαμηλώνοντας τὸ μεγάλο πύργο τῆς εἰσόδου. Ὁ μηχανικὸς Monani, ποὺ ἔστειλε ἡ Σύγκλητος γιὰ νὰ ἐπιβλέπει τὴν ἀναστήλωση, ἐπαίνεσε τὸ Μοροζίνι γιὰ τὴν προσπάθειά του, ἐμψυχώνοντας τον γιὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ σχέδιά του τὸ ταχύτερο.

Μὰ τὸ φρούριο ἦταν σὲ τέτοια χάλια, ποὺ γιὰ νὰ ἐπιδιορθωθεῖ χρειαζόταν πολλὰ χρήματα, ποὺ ἦταν ἀδύνατο νὰ τὰ βρεῖ, χωρὶς νὰ ἐπιβλῇ δυσβάστακτες οἰκονομικὲς ἐπιβαρύνσεις στοὺς φτωχοὺς κάτοικους τοῦ βούργου. Σχετικὰ ἔγραψε στὴ Σύγκλητο στὴ Βενετία τὸ 1628, ζητώντας νὰ τὸν ἐνισχύσει οἰκονομικά, γιὰ νὰ κάνει τίς ἀνακαινίσεις ποὺ ἔπρεπε. Μὰ ἡ κεντρικὴ κυβέρνηση τῆς Βενετίας περιορίστηκε νὰ ἐπαναλάβῃ σὲ γενικὲς γραμμὲς προηγούμενες συστάσεις της, δίχως νὰ δώσει συγκεκριμένες ὁδηγίες καὶ κυρίως δίχως νὰ συνδράμῃ οἰκονομικά τὸ ἔργο.

Ὁ Μοροζίνι τέλειωσε τὴ θητεία του καὶ ἔφυγε ἀφίνοντας τὴ φροντίδα στὸ διάδοχό του Μολίν. Ὁ Μολίν γράφει στὴ Βενετία κι αὐτὸς τὸ 1629, ὅτι ὁ προϋπολογισμὸς τῶν ἐξόδων γιὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ φρουρίου ἦταν γύρω στὶς 4000 δουκάτα, καὶ ὅτι οἱ ἀδελφοὶ Ἰωάννης καὶ Γιώργης Καλλονᾶς προσέφεραν 6000 δουκάτα, μὲ τὸν ὅρο νὰ πάρουν τὴν καστελανία τοῦ Μεραμπέλου γιὰ τοὺς ἑαυτοὺς των καὶ τοὺς κληρονόμους των.

Ἡ Βενετία δὲν ἀπάντησε καὶ ὁ Μολὶν τέλειωσε τὴ θητεία του καὶ ἔφυγε, ἀφίνοντας τὸ φρούριο στὴν ἰδίᾳ ἄθλια κατάστασι.

Τὸ 1633 ὁ Λορέντζο Κονταρίνι ἔγραψε στὴ Σύγκλητο, ζητώντας καὶ αὐτὸς χρήματα γιὰ τὴν ἐπιδιόρθωσι τοῦ φρουρίου. Ἡ Σύγκλητος τοῦ ἔστειλε ἓνα ἀπὸ τὰ σχέδια τοῦ Μονάνι, ποὺ περιορίζε τὴ δαπάνη μόνον σὲ 450 δουκάτα καὶ τὸν ἐξουσιοδότησε νὰ τακτοποιήσῃ τὸ ζήτημα ὅπως μποροῦσε καλύτερα. Ὁ κίνδυνος τῆς εἰσβολῆς τῶν Τούρκων ἦταν κοντὰ καὶ δὲν σήκωνε πιὰ ἀναβολές. Ὁ Κονταρίνι ἔκαμε μερικὲς ἐπιδιορθώσεις καὶ ἀναστήλωσε τὸ φρούριο πρόχειρα δαπανώντας μόνον 188 δουκάτα.

Τὰ μεραμέθια ἐκεῖνα κράτησαν ὅσο μποροῦσαν. Τὸ 1645, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἔκρηξη τοῦ μοιραίου πολέμου, ὁ Γενικὸς Προβλεπτής Κόρνερ διέταξε τὸ μηχανικὸ Νικολὸ Τζέν, ποὺ ἀνῆκε πιθανότατα σὲ μιὰ οἰκογένεια φεουδαρχῶν τοῦ Μεραμπέλου, νὰ ἐπισκεφτεῖ τὸ φρούριο καὶ νὰ μελετήσῃ τίς ἐλλείψεις του. Ὁ Τζέν διαπίστωσε τὴν ἀνάγκη νέων ἐπισκευῶν τοῦ φρουρίου. Ἐργάστηκε μὲ ζέση, γιατί τὰ γεγονότα ἐπέεζαν τὴν κατάστασι. Διόρθωσε τὰ τεῖχη καὶ τὰ οἰκήματα καὶ ἔκαμε μιὰ ἐπιχωμάτωσι στὴ βόρεια πλευρά, γιὰ νὰ ἐγκαταστήσουν ἐκεῖ τὰ κανόνια, γιὰ τὴν ἄμυνα τοῦ λιμανιοῦ. Στις 25 τ' Ἀπρίλη τοῦ ἴδιου χρόνου οἱ ἐργασίες τῶν ἐπισκευῶν τοῦ φρουρίου, ποὺ εἶχαν τόσο ἀπασχολήσει τοὺς εἰδικούς γιὰ πολλὰ χρόνια, εἶχαν συμπληρωθεῖ, ἔστω καὶ πρόχειρα, καὶ τὸ φρούριο ἦταν ἑτοιμο γιὰ τὴν ἄμυνα. Ὁ ὅπλισμός τότε, σύμφωνα μὲ μιὰ ἀπογραφὴ τῶν φρουρίων καὶ τοῦ ὀπλισμοῦ των τὸ ἔτος 1630, ποὺ ἔκαμε ὁ μηχανικὸς Φραγκῆσκος Μπκσιλικάτα, τὴν ὁποίαν ἐξέδωσα στὰ Μνημεῖα τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας, ὁ ὀπλισμός, ἐπαλαμβάνω, τοῦ φρουρίου τοῦ Μεραμπέλου ἀποτελοῦνταν ἀπὸ 1 κανόνι sagro τῶν 12 μὲ 30 βλήματα, 1 φαλκόνι τῶν 6 μὲ 36 βλήματα καὶ 2 φαλκονέτι τῶν 3 μὲ 80 βλήματα καὶ 217 λίτρες χοντρὸ μπαρούτι πυροβολικοῦ¹.

1.— Βλ. Σ. Γ. Σπανάκη, Μνημεῖα Κρητικῆς Ἱστορίας τόμος 5ος 1969, σ. 167.

Μὰ δὲν χρειάζονται μόνον φρούρια καὶ ὅπλα γιὰ τὴν προστασία τῆς πατρίδας ἀπὸ τὸν ἐχθρό. Χρειάζονται πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἄνθρωποι μὲ ψυχὴ καὶ καρδιά, ποὺ ὅταν λείπουν καὶ τὰ καλύτερα φρούρια καὶ τὰ ἰσχυρότερα ὅπλα εἶναι ἄχρηστα.

Καὶ ἡ ψυχὴ καὶ ἡ καρδιά ἔλλειπαν ἀπὸ ἐκεῖνο στὸν ὁποῖο ἦταν ἐμπιστευμένη ἡ φύλαξη τοῦ φρουρίου. Τὸν ἴδιο χρόνον, τὸ 1645, οἱ Τούρκοι εἶχαν κάνει μιὰ καταδρομὴ ὡς ἐδῶ. Ὁ διοικητὴς τοῦ φρουρίου colonnello Baldella, ἄνδρος καὶ δειλός, ἐγκατάλειψε τὸ φρούριον στὰ χέρια τῶν Τούρκων, οἱ ὁποῖοι τὸ καταλάβαν δίχως μάχη. Κι ἔτσι οἱ τόσες προσπάθειες καὶ ἀγωνίες καὶ δαπάνες γιὰ τὴν ἀναστήλωση τοῦ φρουρίου πῆγαν χαμένες.

Ὁ προδότης συνταγματάρχης Μπαλντέλα τιμωρήθηκε, ὅπως τοῦ ἄξιζε. Τὸν κρέμασαν. Ἡ Βενετία θέλησε νὰ ἀποπλύνει τὴν ντροπὴ μὲ μιὰ λαμπρὴ πραγματικὴ ἐπιχείρηση. Ἔστειλε στρατεύματα μὲ τὸ γενναῖο στρατηγὸ Γιολντάση καὶ ἀποδιβάστηκαν στὸν ὁρμίσκο τοῦ Ἀγ. Νικολάου, ἀνακατάλαβαν τὸ φρούριον καὶ κατέσφαξαν τὴν τούρκικη φρουρά. Ὁ Μπουνιαλῆς, ὁ λαϊκὸς τραγουδιστὴς τοῦ Κρητικοῦ Πολέμου 1645-1669, ἀφιερώνει στὸ γεγονός ἐκεῖνο τοὺς παρακάτω στίχους:

Διακόσοι Τούρκοι πάσινε στὸ Μεραμπέλο μέσα.
κι ὅλο τὸν τόπο πιάνουσι. Καὶ σ' εἶντα πίκρα πέσαν!
Κι ἐκάθονταν ἀξέγνοιαστοι μὲ δίχως φόβο πλεῖσο,
γιατὶ 'τονε πολλὰ μακρὰ, εἰς τὸ νησι 'π' ὀπίσω.
Καὶ σκλάβοι δὲν ἐλπίζασι πὼς ἔχουν νὰ γενοῦσι,
πὼς πᾶν νὰ τοὺς πλακώσουσι, σ' μιὰ νύχτα νὰ χαθοῦσι.
Στὴ Χώρα σὰν τὸ μάθανε, ἔστειλαν γιὰ νὰ πᾶσι
μὲ τὸ Γιλντάση κάτεργα, νὰ πᾶ νὰ τοὺς χαλάσει.

Κι ἀπὸ τὸ Κάστρο κίνησε, στὴ Ντία πὼς περνάει
κι ἐκεῖ νὰ ρίχνουν τ' ἄρματα στὸ Μεραμπέλο πάει.
Κι ἐβγάλαν ἔξω τὸ λαό, πρίχουν νὰ ξημερώσει,
νὰ δώσουσιν ἀπάνω τους, ξάφνου νὰ τοὺς πλακώσει.
Ὡς τὸ λογιάσαν γίνηκε, καὶ πῆγαν καὶ τοὺς πιάσαν

κι ἄλλους ἐκαταλύσασι κι ἄλλους ἀλυσιδιάσαν.
 Καὶ μῆκαςι στὰ κάτεργα, στὴν Κρήτη (Χάνδακα) νὰ γυρίσουν
 πρόβατα, βόδια πῆρασι, τὴ χώρα ν' ἀνομπλήσουν.
 Τὰ πλούτη κι ἄλογά τωνα στὸ Κάστρο φέρνουσιν τα,
 καὶ σκλάβους ἔξω βγάλασι ὡς ἑκατὸν πενήντα.
 Κι ὅλοι δοξάζουν τὸ Θεὸ καὶ τότε προσκυνοῦσι
 καὶ τοῦ Γιλντάση τ' ὄνομα ὁμάδι ἐπαινοῦσι.

(Μπουνιαλῆς σελ. 241)

Ἀλλὰ, ὅπως ἦταν τὰ πράγματα τότε, δὲν ἦταν εὐκόλο νὰ κρατήσουν οἱ Βενετσάνοι τὸ φρούριο. Ἀλλωστε δὲν τοὺς ἦταν καὶ τόσο ἀπαραίτητο γιατί, γιὰ τὴν περιοχὴ τούτῃ ὑπῆρχε τὸ πραγματικὸ ἀπόρρητο φρούριο τῆς Σπιναλόγκας, ποὺ εἶχε κιόλας τελειώσει. Γι' αὐτό, γιὰ νὰ μὴν ξαναπέσει στὰ χέρια τῶν Τούρκων, νὰ τὸ χρησιμοποιήσουν σὰν ἀσφαλισμένο ὀρμητήριό τους στὴν ἐπαρχία αὐτή, οἱ Βενετσάνοι προτίμησαν νὰ τὸ καταστρέψουν οἱ ἴδιοι. Καὶ τὸ γκρέμισαν καὶ τὸ κατεδάφισαν αὐτοὶ ποὺ τὸ εἶχαν κτίσει.

Ἀπὸ τότε δὲν ξανακτίστηκε πιά. Οἱ Τοῦρκοι ἀμέσως τὰ πρῶτα χρόνια κατάλαβαν τὴν Ἀνατολικὴ Κρήτη, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ φρούριο τῆς Σητείας, ποὺ ἀντιστεκόταν γενναῖα, καὶ τὸ φρούριο τῆς Σπιναλόγκας, ποὺ τοὺς τὸ παράδωσαν μὲ συνθήκη οἱ Βενετσάνοι, ὕστερα ἀπὸ μισὸ σχεδὸν αἰῶνα. Τὸ φρούριο τοῦ Μεραμπέλου δὲν τοὺς χρειάστηκε καὶ δὲν τὸ ἀνοικοδόμησαν. Ὁ βοῦργος τοῦ φαίνεται πὺς ἐξακολούθησε νὰ κατοικεῖται, ἀφοῦ στὴν ἀπογραφὴ τῆς Κρήτης, ποὺ ἔκαμαν οἱ Τοῦρκοι, ὕστερα ἀπὸ τὴν ὀλοκληρωτικὴ κατάληψη τοῦ νησιοῦ, τὸ 1671, ἀναφέρεται τὸ χωριὸ Νέφς Μεραμπέλο, ποὺ ἐννοεῖ τὴν ἔδρα τῆς Καστελάνιας, μὲ 42 χαράτσια, δηλαδὴ μὲ 42 Χριστιανούς κάτοικους ποὺ πλήρωναν φόρο.

Ὁ Χουρμούζης Βυζάντιος στὰ «Κρητικά» του, ποὺ γράφτηκαν στὰ χρόνια 1828-1830, ὅποτε βρισκόταν στὴν Κρήτη, ἀναφέρει ἀνάμεσα στὰ χωριὰ τοῦ Μεραμπέλου καὶ τὸ χωριὸ

“Αγ. Νικόλας. Ἀλλὰ δὲν ἀναφέρει ἂν εἶχε κατοίκους καὶ πό-
σους. Ὑποθέτω πὼς θὰ ὑπῆρχαν ἴσως μερικὰ οἰκήματα, ποὺ δι-
καιολογοῦσαν τὴν ἀναγραφὴ τοῦ χωριοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον ἐγκαταλε-
λειμμένα καὶ ἀκατοίκητα, τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ χρόνου, σὰν
μερικὰ μετόχια. Γιατὶ στὴν ἐπίσημη ἀπογραφὴ, ποὺ ἐγίνε ἀπὸ
τὴν αἰγυπτιακὴν κατοχὴ τὰ ἴδια χρόνια, δηλαδὴ τὸ 1834, ποὺ
τὴν ἀναφέρει ὁ Πάσλειὺ στὸ πολῦτιμο γιὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Κρή-
της βιβλίον του, δὲν ἀναφέρεται τὸ χωριὸ “Αγ. Νικόλας, οὔτε τὸ
Μαντράκι, ἀνάμεσα στὰ 24 χωριά τῆς ἐπαρχίας Μεραμπέλου.
Καὶ ὁ Γάλλος γεωλόγος Victor Raulin, ποὺ ἐπισκέφτηκε τὴν
Κρήτην τὸ 1845 ἀναφέρει, ὅτι τὸ λιμάνι τοῦ Ἀγίου Νικολάου
ἐγκαταλείφτηκε ἐντελῶς, ὕστερα ἀπὸ τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν
(complètement abandonné depuis la conquête) (I,392).

Ἀλλὰ καὶ ἓνα περιστατικὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ποὺ θὰ ἀνα-
φέρω γιὰ χάριν τῆς ἱστορίας τοῦ τόπου, μᾶς κάνει νὰ πιστέψω-
με πὼς δὲν κατοικοῦνταν τότε ὁ χώρος αὐτός.

Τὰ χρόνια ἐκεῖνα τῆς αἰγυπτιακῆς κατοχῆς, στὰ 1830-
1840, γινόταν καὶ τότε ἀπ’ ἐδῶ ἡ ἐξαγωγή κυρίως τῶν χαρου-
πιῶν αὐτῆς τῆς περιοχῆς τῆς ἐπαρχίας. Ἀλλὰ δὲν ὑπῆρχαν οὔτε
ἀποθήκες γιὰ νὰ ἀποθηκεύονται καὶ τὰ ἔσταιναν σωροὺς στὸ
ὑπαιθρο, ἐκτεθημένα στὴ βροχή, ὥσπου νὰ τὰ φορτώσουν.

Τὴν περίοδον αὐτὴ εἶχε ἐγκατασταθεῖ στὸ Ἡράκλειον, ὅπου
ἐμπορευόταν, ὁ Ἀνδρέας Δημητρίου Καλοκαιρινός, ὁ ἰδρυτὴς
τῆς οἰκογενείας τῶν Καλοκαιρινῶν τῆς Κρήτης, ποὺ εἶχε ἔλθει
τότε ἀπὸ τὰ Κύθηρα, ἀπ’ ὅπου ἦταν ἡ καταγωγὴ του. Ὁ Κα-
λοκαιρινός καθαλίκεψε τὸ γάϊδαρό του, ἀναφέρεται σ’ ἓνα ἀνέκ-
δοτο χειρόγραφο, καὶ ἦλθε στὸ Μεραμπέλο γιὰ νὰ ἀγοράσει συν-
εταιρικὰ μὲ τὸν πρόξενον τῆς Ἀγγλίας στὸ Ἡράκλειον, τὰ χα-
ρούπια τῆς σοδειᾶς ἐκείνου τοῦ χρόνου. Ὁ μουδῖρης τοῦ Μερα-
μπέλου, τιμαριούχος τῆς ἐπαρχίας, ἀπαγόρευε στοὺς Μεραμπε-
λιῶτες νὰ πουλοῦν τὰ χαρούπια τοὺς στὸν Καλοκαιρινόν, γιατί
ἤθελε νὰ τὰ ἐχμεταλλευτεῖ ὁ ἴδιος. Ὁ Καλοκαιρινός σὰν τσιρι-
γώτης, ἦταν Ἀγγλος ὑπήκοος — γιατί τὰ Κύθηρα μαζί μὲ τὰ

Ὁ ὄρμος Κατσίκι μεταξύ Ἀγίου Νικολάου καὶ Ἐλούντας στὴ θέ-
ση ποὺ εἶναι σήμερα οἱ ἐγκαταστάσεις Μαιμιάκη. Σχέδιο F. Basi-
licata, (Σ. Σπανάκη, Μνημεῖα Κρητικῆς Ἱστορίας τόμ. 5ος πλῖναξ 29).

Ἐπτάνησα ἦταν τότε στήν κατοχή τῆς Ἀγγλίας, ὅπως εἶναι γνωστό—καί γι' αὐτό δέν φοβήθηκε τίς ἀπειλές τοῦ μουδέρη καί δέν ἔφυγε. Ἔστειλε ἕνα ταχυδρόμο στό Ἡράκλειο νά εἰδοποιήσει τόν συνεταῖρο του Ἀγγλο πρόξενο, γιά νά ἐνεργήσει στίς ἀνώτερες τουρκικές ἀρχές τοῦ Ἡρακλείου, κι αὐτός διανυκτέρευσε μέ τὸ γαϊδαρό του σέ μιὰ ἐρειπωμένη ἀποθήκη κάποιου Κοτσυφάλη, ἐδῶ στὸν Ἀγ. Νικόλαο, περιμένοντας τίς ἐνέργειες τοῦ πρόξενου. Αἰγύπτιος διοικητὴς τῆς Κρήτης ἦταν τότε ὁ Μουσταφά Ναῖλι πασάς, ποὺ ἦταν γνωστός καί φίλος τοῦ Καλοκαιρινοῦ. Ὁ πασάς ἔστειλε διαταγή στό μουδέρη τοῦ Μεραμπέλου νά ἀφίσει ἐλεύθερους τοὺς Μεραμπελιῶτες νά πουλοῦν τὰ προϊόντα τους σ' ὅποιο θέλουν. Οἱ Μεραμπελιῶτες ἔσπευσαν ἀμέσως καί πούλησαν τὰ χαρούπια τους στὸν Καλοκαιρινό, ποὺ τὸν θεώρησαν σωτήρα τους, γιὰτὶ τοὺς γλύτωσε ἀπὸ τὰ ἀρπαχτικά νύχια τοῦ μουδέρη.

Μὰ ἐπειδὴ δέν ὑπῆρχαν ἀποθῆκες νά τὰ ἀποθηκεύσει ὁ Καλοκαιρινός τὰ ἔστεισε σωροὺς στό ὕπαιθρο, ξέροντας πῶς τὰ χαρούπια δέν τὰ βλάπτει ἡ βροχή. Ὁ συνεταῖρος του Ἀγγλος πρόξενος φοβήθηκε πῶς θὰ καταστραφοῦν μέ τὴ βροχή, καί διέλυσε τὸν συνεταιρισμό του μέ τὸν Καλοκαιρινό, ὁ ὁποῖος ἔμεινε μόνος, φόρτωσε τὰ χαρούπια σὲ τέσσερα μαλτέζικα καράβια, πουλώνοντας τα σὲ καλὲς τιμὲς καί ἀποκομίζοντας τεράστια κέρδη.

Τὸ περιστατικὸ αὐτὸ δείχνει πῶς τὴν ἐποχὴ ἐκείνη δέν ὑπῆρχαν οὔτε ἀποθῆκες οὔτε ἄλλο οἶκημα στὴ θέση τούτῃ τοῦ σημερινοῦ Ἀγ. Νικολάου. Ὁ Raulin, ποὺ ἀνάφερῃ παραπάνω, λέει κι αὐτὸς γιά τὸν Ἀγ. Νικόλαο τὰ παρακάτω: Il est fort éloigné de tout village, mais il y a quatre chapelles en ruines, qui servent de magasins pour les caroubes avant leur embarquement (I, 155).

Στὰ κατοπινὰ χρόνια κτίστηκαν μερικοὶ «μαγατζέδες» ὅπως ἔλεγαν τότε τίς ἀποθῆκες γιά τὴν ἀποθήκευση κυρίως τῶν χαρουπιῶν καί τῶν ἄλλων γεωργικῶν προϊόντων, ποὺ προοριζόταν

για ἐξαγωγή. Καὶ μόνο ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1866—69 ἄρχισε νὰ σχηματίζεται ἓνας μικρὸς συνοικισμὸς ἀπὸ Σφακιανούς, Κριτσῶτες καὶ ἄλλους. Στὴν ἀπογραφή τοῦ 1881 ὁ Ἅγ. Νικόλαος εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ ἑπτὰ χωριά τοῦ δήμου Κριτσᾶς, μὲ 87 κατοίκους Χριστιανούς, 54 ἄνδρες καὶ 33 γυναῖκες καὶ 8 Τούρκους.

Τὰ χρόνια ἐκεῖνα εἶχε ἀρχίσει νὰ ἀναπτύσσεται γοργὰ τὸ ἐμπόριο στὴν Κρήτη καὶ τὸ λιμάνι τοῦ Ἅγ. Νικολάου ἔγινε τὸ ἐξαγωγικὸ καὶ εἰσαγωγικὸ κέντρο, ὅχι μόνο τῆς ἐπαρχίας Μεραμπέλου μὰ καὶ τοῦ Λασιθιοῦ καὶ μεγάλου μέρους τῆς ἐπαρχίας Γεράπετρας. Χάρη στὴν ἀλματική αὐτὴ πρόοδο κάθε μέρα προσθέτονταν νέοι κάτοικοι ἀπὸ τὰ γύρω χωριά. Κι ἔτσι στὴν ἀπογραφή τοῦ 1900 εἶχε 500 κάτοικους.

Τότε, ἐπὶ Κρητικῆς Πολιτείας, ὁ δῆμος Κριτσᾶς μεταφέρθηκε στὸν Ἅγιο Νικόλαο καὶ μετονομάστηκε Δῆμος Ἅγ. Νικολάου. Τότε μεταφέρθηκε ἐδῶ καὶ ἡ ἔδρα τοῦ Νομοῦ Λασιθίου προβλέποντας ἔτσι ἡ Κρητικὴ Πολιτεία τὴ μελλοντικὴ ἐξέλιξή του.

Τὰ χρόνια ἐκεῖνα, παρ' ὅλο πὺ ἦταν κοινὴ ἡ ὀνομασία Μαντράκι, καθιερώθηκε καὶ ἡ ὀνομασία Ἅγ. Νικόλαος, πού ὀφείλεται στὸ μικρὸ ἐκκλησάκι τοῦ Ἅγ. Νικολάου στὴ θέση «Καθολικό». Ἐκεῖ, κατὰ τὴ Βενετοκρατίαν ὑπῆρχε τὸ μικρὸ λιμάνι τοῦ Ἀγίου Νικολάου στὸ Ἀμμούδι, πού ἀπέειχε 1 μίλι περίπου ἀπὸ τὸ φρούριο τοῦ Μεραμπέλου καὶ μπορούσε νὰ χωρέσει 25 γαλέρες, ὅπως ἀναφέρει στὴν ἐκθεσὴ του ὁ Francisco Basilicata¹. Συνεπῶς ἀπὸ τὸ ἐκκλησάκι αὐτὸ ἔχει πάρει τὴν ὀνομασίαν Ἅγιος Νικόλαος ἡ σημερινὴ πολιτεία.

Ἡ μεσαιωνικὴ ὀνομασία Μαντράκι εἶναι γνωστὴ

1.— Βλ. Σ. Γ. Σπανάκη, Μνημεῖα Κρητικῆς Ἱστορίας τόμ. 5ος σ. 16, 161.

ἐπίσης ἀπὸ τῆ Βενετοκρατίας. Mandracchio ἔλεγαν οἱ Βενετσάνοι κάθε μικρὸ ὀρμίσκο, ποὺ ἔμοιαζε μὲ μάντρα, ὅπου οἱ γαλέρες—τὰ πολεμικὰ πλοῖα τῆς ἐποχῆς—μποροῦσιν νὰ μένουν σὲ ἀσφάλεια ἀπὸ τὶς φουρτοῦνες καὶ τοὺς ἀνέμους, δίχως ἄγκυρα, δεμένες μόνο μὲ τὸ σχοινί. Γι' αὐτὸ ἔλεγαν Μαντράκια καὶ τὰ λιμάνια τοῦ Μεγάλου Κάστρου, τῶν Χανίων καὶ τοῦ Ρέθυμνου, καὶ ἔτσι τὰ ἀναφέρει καὶ ὁ Μπουνιαλῆς στὸ ποίημά του:

Χώματα τότες πάσινε καὶ ἐκεῖ στὸν τόπο μπαίνει
καὶ ρίχτουν τα στὸ πέλαγος καὶ ἓνα καστέλι σταίνει,
γιὰ νὰ κολλοῦν τῶν καραβιῶν ποὺ μπαίνουν στὸ Μαντράκι.

Τὴ λίμνη τοῦ Ἀγ. Νικολάου, παρ' ὅλο ποὺ δὲν ἐπικοινωνοῦσε μὲ τὴ θάλασσα, τὴν ἔλεγαν καὶ αὐτὴ Μαντράκι, γιατί ἦταν κλειστὴ γύρω, προφυλαγμένη ἀπ' ὅλους τοὺς ἀνέμους. Καὶ ἀπ' αὐτὴ πῆρε τὸ ὄνομα ἔπειτα στὰ μεταγενέστερα χρόνια ὁ συνοικισμὸς ποὺ ἦταν δίπλα τῆς.

Καὶ τώρα μερικὰ λόγια γιὰ τὴν καστελανία τοῦ Μεραμπέλου.

Ποιὰ ἦταν ἡ ἀκριβὴς διοικητικὴ διαίρεση τοῦ θέματος τῆς Κρήτης κατὰ τὴ βυζαντινὴ περίοδο δὲν ξέρομε. Πάντως οἱ Βυζαντινοὶ εἶχαν διαίρεσει τὴν Κρήτη σὲ τοῦρμες. Ἡ τοῦρμα ἦταν ἡ κατώτερη διοικητικὴ ὑποδιαίρεση τῶν Βυζαντινῶν, ποὺ ἀντιστοιχοῦσε περίπου πρὸς τὴ σημερινὴ ἐπαρχία.

Ὅταν ἤλθαν οἱ Βενετσάνοι καὶ κατάλαβαν τὴν Κρήτη, τὴν ὁποία ὀνόμασαν Regno di Candia, ἐφαρμόσανε τὸ διοικητικὸ σύστημα τῆς μητρόπολης Βενετίας. Διαίρεσαν τὸ νησὶ σὲ 6 διαμερίσματα—αὐτοὶ τὰ λέγαν sestieri—σεξτέρια, ὅπως ἔλεγαν καὶ τίς 6 συνοικίαι τῆς Βενετίας—καὶ δῶσαν στὸ καθένα τὴν ὀνομασία μιᾶς συνοικίας τῆς Βενετίας.

Οἱ ἐπαρχίαι τῆς Σητείας, τῆς Γεράπετρας, τοῦ Μεραμπέλου καὶ τοῦ Λασιθιοῦ, ποὺ ἀποτελοῦν καὶ σήμερα τὸ νομὸ Λασιθίου, ἀποτελέσαν στὰ πρῶτα χρόνια τῆς Βενετοκρατίας τὸ σεξτέριο τοῦ Cannaregio, μιᾶς συνοικίας τῆς Βενετίας, ποὺ καὶ σήμερα φέρνει τὸ ἴδιο ὄνομα.

Ἡ διοικητικὴ αὐτὴ διαίρεσις τῆς Κρήτης διατηρήθηκε ὡς τὸ 14. αἰῶνα. Ἐπειτα διαιρέθηκε σὲ τέσσερις μόνο διοικητικὰς περιφέρειας—territori τίς ἔλεγαν οἱ Βενετσάνοι—ποὺ ἀντιστοιχοῦσαν περίπου μὲ τοὺς σημερινοὺς νομούς. Τὸ κάθε territorio διοικοῦνταν ἀπὸ ἓνα rettore—οἱ Κρητικοὶ τοὺς ἔλεγαν ρετούρηδες—ἐκτὸς τοῦ Χάντακα, ὅπου εἶχε τὴν ἑδρα τοῦ ὁ Δούκας, ποὺ ἦταν ὁ ἀνώτατος ἄρχοντας τῆς Κρήτης. Τὸ ἀνατολικὸ territorio ὀνομαζότανε territorio di Sitia γιὰτὶ ὁ ρετούρης εἶχε τὴν ἑδρα τοῦ στὴ Σητεία.

Τὸ territorio τῆς Σητείας περιλάμβανε τὴ σημερινὴ ἐπαρχία τῆς Σητείας καὶ τὴν ἐπαρχίαν ἢ καστελανίαν τῆς Γεράπετρας. Τὸ σύνορον ποὺ χώριζε τὸ territorio τῆς Σητείας ἀπὸ τὸ territorio τοῦ Χάντακα ἦταν ὁ ποταμὸς Ἰστρωνας, δηλαδὴ ὁ ποταμὸς τοῦ Καλοῦ Χωριοῦ καὶ ἀπὸ τὴ νότια θάλασσα ὁ ποταμὸς τοῦ Μύρτου ἢ Κρυοπόταμος.

Συνεπῶς ἡ καστελανία τοῦ Μεραμπέλου, μὲ πρωτεύουσά της τὸ castello της, δηλαδὴ τὸν σημερινὸ Ἅγιον Νικόλαον, ἀποτελοῦσε τμῆμα τοῦ διαμερίσματος τοῦ Χάντακα, ποὺ περιλάμβανε τίς καστελανίες : Μεραμπέλου, Τεμένους, Μαλεβιζίου, Καينούργιου, Πεδιάδας, Μονοφατσίου, Πυργιώτισσας καὶ Μπελθεντέρε. Ἡ τελευταία περιελάμβανε τὴ σημερινὴ ἐπαρχίαν Βιάννου καὶ τμῆμα τῆς ἐπαρχίας Μονοφατσίου. Δηλαδὴ τίς ἐπαρχίες ποὺ περιλαμβάνει καὶ σήμερον ὁ νομὸς Ἡρακλείου, ἐκτὸς τοῦ Μεραμπέλου καὶ τοῦ Λασιθίου. Ἡ σημερινὴ ἐπαρχία Λασιθίου ὑπαγότανε ἐπίσης στὸ territorio τοῦ Χάντακα, ἀλλὰ δὲν ἀποτελοῦσε ἰδιαιτέρη καστελανίαν, γιὰτὶ βρισκόταν κάτω ἀπὸ ἰδιότυπον καθεστῶς. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, σὰν ἑδρα καὶ ὀρμητήριον τῶν περισσότερο Κρητικῶν ἐπαναστάσεων κατὰ τῆς Βενετίας, εἶχε προκαλέσει τὴν ἐκδικητικὴν μανίαν τῶν Βενεταρχόντων, οἱ ὅποιοι ἐφαρμόσαν ἐναντίον της τὰ σκληρότερα μέτρα, ποὺ μπορεῖ νὰ συλλάβει καὶ ὁ πιὸ βάρβαρος κατακτητὴς. Διέταζαν τὴν ὁλοκληρωτικὴν ἐρήμωσιν τοῦ τόπου αὐτοῦ, μὲ πρωτοφανὴ σκληρότητα καὶ αὐστηρότητα, γιὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν μιὰ γιὰ πάντα ἀπὸ τὴν ὑπερήφανν καὶ ἀδούλωτὴν περιοχὴν τῶν βουνῶν της, ποὺ εἶ-

χαν καταντήσῃ, ὅπως ἔλεγαν οἱ ἴδιοι, spina nel cuore di Venetia, δηλαδή ἀγκάθι στὴν καρδιά τῆς Βενετίας. Ἔτσι ἐφαρμόσαν καὶ οἱ Βενετσάνοι στὸ Λασιθί τὸ ρητὸν τοῦ Τακίτου : Ubi solitudinem faciunt pacem appellant. Δηλαδή: τὴν ἐρημιὰ ποὺ φέρνουν σ' ἓναν τόπο τὴν ὀνομάζουν εἰρήνη.

Διάταξαν τοὺς κατοίκους τῆς νὰ φύγουν καὶ νὰ κατοικήσουν ἄλλοῦ, χάλασαν τὰ σπίτια τους, ἀκόμη καὶ τὶς ἐκκλησίες τους, κόψαν σύρριζα τὰ καρποφόρα δένδρα τους, καὶ ἀπαγόρευαν ἀκόμη καὶ τὴ βοσκή τῶν κοπαδιῶν ἰσὲς μιὰ περιοχὴ, ποὺ καθορίστηκαν μὲ νόμο τὰ ὅρια τῆς. Μέσα σ' αὐτὴ τὴν περιοχὴ περιλαμβάνονταν ὅχι μόνο τὸ καθαυτὸ ὀροπέδιο τοῦ Λασιθιοῦ μὰ καὶ ὅλα τὰ γύρω βουνὰ του καὶ ὅλες οἱ ἐξωτερικὲς πλαγιὲς γύρω ἀπ' αὐτά. Γιὰ νὰ περιοριστῶ μόνο στὰ ἀνατολικά ὅρια τῆς ἀπαγορευμένης ζώνης σᾶς ἀναφέρω, ὅτι, ἡ ζώνη αὐτὴ περνοῦσε ἰπὸ τὴν κορυφὴ τῆς Δίκτης, — ποὺ τὸ ἔγγραφο τὴν ἀναφέρει Ψηλορείτη — διέσχιζε τὸ Καθαρό, ἀφίνοντας στὴν ἀπαγορευμένη περιοχὴ τὸν Καθάριο Λάκκο καὶ τὸ Χαβγᾶ. Περνοῦσε ἀπὸ τὴν θέση Κελάρια στὴν κορυφὴ Τζίβη, διέσχιζε τὴν κοιλάδα τῶν Ποτάμων, περνοῦσε τοὺς μύλους Κατακαλοῦ, ἀνέβαινε στὸ ὕψωμα Θεριανόπουλο καὶ ἀπ' ἐκεῖ γύριζε δυτικὰ καὶ ἔφθανε στὴ Σελένα, στὴν κορυφὴ¹.

Ἡ ποινὴ γιὰ τοὺς παραβάτες ἦταν σκληρότατη καὶ ἀπάνθρωπη. Ἀποκοπὴ τῶν ποδιῶν!

Ἐκατὸν πενήντα χρόνια κράτησε ἡ ἀπαγόρευση. Ἐκατὸν πενήντα χρόνια δὲν πάτησε ἀνθρώπου πόδι τὰ χῶματα καὶ τὰ βουνὰ τοῦ Λασιθιοῦ. Κι ὅταν χρειάστηκε νὰ καλλιεργηθῇ ὁ κάμπος του, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ ἡ Βενετία τὴ σιτάρκεια τοῦ Βασιλείου, γιὰ τὴ συντήρηση κυρίως τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ ναυτικοῦ

1.— Τὸ σχετικὸ ἔγγραφο γιὰ τὴν ἀπαγόρευση καὶ χάρη τῶν ὀρίων τῆς ἀπαγορευμένης ζώνης βλ. Σ. Γ. Σπανάκη, Συμβολὴ στὴν Ἱστορίαν τοῦ Λασιθιοῦ, Ἡράκλειον 1957, Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη Ἑταιρίας Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν ἀριθ. 1 ὡς καὶ στὸν Τουριστικὸ Ὁδηγὸ Κρήτης τοῦ ἴδιου τόμ. Α', σ. 241.

τὸ νοίκιαζε σὲ δημόσιο πλειστηριασμό, κάθε πενταετία σὰν κτῆμα κρατικό.

Ἀλλὰ ἡ ἱστορία αὐτῇ τοῦ Λασιθιοῦ εἶναι πολὺ μεγάλη καὶ μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει τὸ θέμα μιᾶς ἄλλης ὁμιλίας ἀργότερα.

Ἡ καστελανία τοῦ Μεραμπέλου εἶχε τὴν ἑκταση τῆς σημερινῆς ὁμώνυμης ἐπαρχίας. Ἡ παλαιότερη ἀπογραφὴ τῶν χωριῶν τῆς Κρήτης τοῦ Francesco Barozzi τοῦ 1577 ἀναφέρει 16 χωριά. Ἡ ἀπογραφὴ αὐτὴ δὲν εἶναι πλήρης, γιατί ἡ ἀπογραφὴ ποὺ ἔγινε ὕστερα ἀπὸ 6 χρόνια τὸ 1583, ἀπὸ τὸν Καστροφύλακα, ἀναφέρει 20 χωριά, ποὺ τὰ ὀνόματά τους εἶναι τὰ παρακάτω:

1.— Ἀζυμο, μὲ 52 κάτοικους. Τὸ χωριὸ αὐτὸ βρισκόταν ἀνατολικά ἀπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ μινωικοῦ ἀνακτόρου τῶν Μαλίων. Τὸ μικρὸ αὐτὸ χωριὸ φαίνεται νὰ καταστράφηκε τὰ πρῶτα χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, γιατί ἐνῶ ἀναφέρεται καὶ στὸν τελευταῖο κατάλογο τοῦ Μπασιλικάτα τοῦ 1630 δὲν ἀναφέρεται στὴν τούρκικη ἀπογραφὴ τοῦ 1671.

2.— Κριτσές Κυπριανὰ μὲ 458 κάτοικους.

3.— » Κορναράτα μὲ 712 κάτοικους.

4.— » Χριστὸς μὲ 455 κάτοικους.

5.— Χουμεριάκο μὲ 1061 κάτοικους, ἐνῶ σήμερα ἔχει τοὺς μισοὺς.

6.— Καινούργιο χωριό, ἡ σημερινὴ Νεάπολη, μὲ 1217 κάτοικους.

7.— Φουρνὴ Ἀμπραμοχώρι μὲ 581 κάτοικους.

8.— » Καστέλι μὲ 580 κάτοικους.

9.— » Ἀπάνω μὲ 199 κάτοικους.

10.— Λίμνες μὲ 587 κάτοικους.

11.— Λατσίδα μὲ 740 κάτοικους.

12.— Τὸ κυρίως Μεραμπέλο, δηλαδὴ ὁ σημερινὸς Ἀγ. Νικηλας μὲ κατοίκους 753.

13.— Μέρμιγγα, μὲ 65 κάτοικους. Ὁ συνοικισμὸς αὐτὸς ἦταν δυτικὰ τοῦ Καλαρρύτη. Ἡ περιοχὴ λέγεται σήμερα: τοῦ Κοντοῦ τὸ Μετόχι.

14.— Μίλατος μὲ 287 κάτοικους.

15.— Πλατυπόδι με 107 κάτοικους.

16.— Πλατανιαῖς με 97 κάτοικους. Τὸ μικρὸ αὐτὸ χωριὸ βρισκόταν σὲ μιὰ λαγκυδιὰ ἀνάμεσα στὸ χωριὸ Βρύσες καὶ τὸ Πλατυπόδι. Σύμφωνα με μιὰ παράδοση παληκάρια τοῦ χωριοῦ αὐτοῦ πολέμησαν ἓνα πασά, ποὺ τὸ κυρίεψε ἔπειτα καὶ τὸ κατὰστρεψε, καὶ ἓνας ἀπὸ τοὺς κατοίκους του ὀνομαζόμενος Νικήτας πῆγε καὶ ἔκτισε ἔπειτα τὸ σημερινὸ Νικηθιανό. Γεγονὸς ἱστορικὸ εἶναι ὅτι ὁ Πλατανιαῖς κατχιστράφηκε ἀσφαλῶς ἀμέσως μετὰ τὴν κατάληψή τῆς Κρήτης ἀπὸ τοὺς Τούρκους, γιατί ἐνῶ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Βασιλικάτα τὸ 1630 δὲν ἀναγράφεται στὴν τούρκικη ἀπογραφή τοῦ 1671.

17.— Τάπες, με 107 κάτοικους.

18.— Βουλισμένη, με 798 κάτοικους.

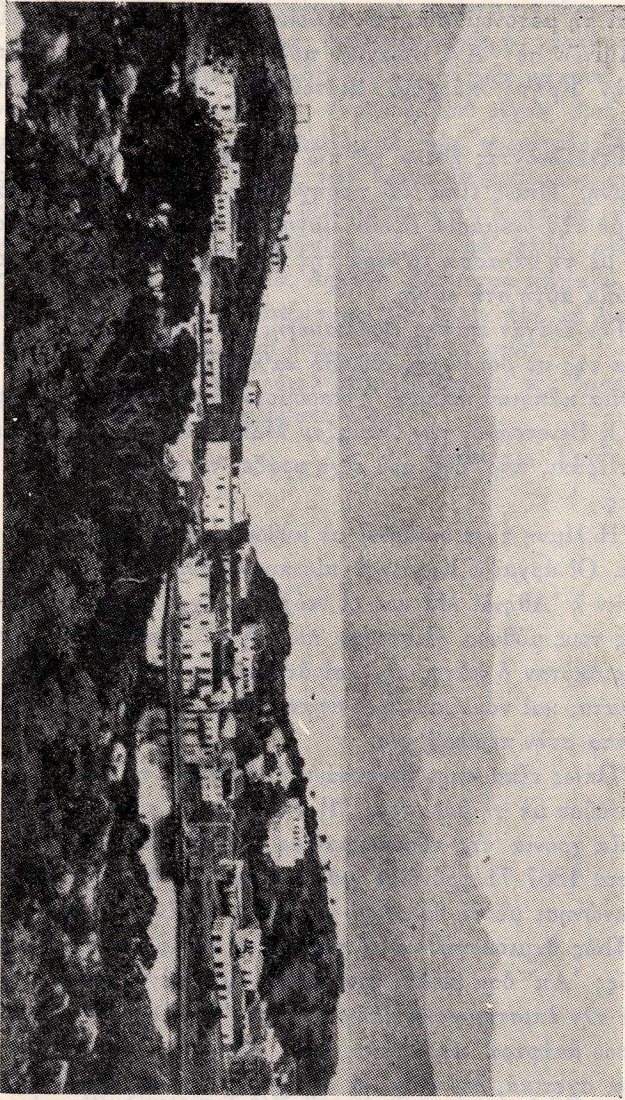
19.— Βρύσες με 209 κάτοικους καὶ

20.— Βραχάσι με 477 κάτοικους.

Τὰ χωριά αὐτά, ὅπως καὶ ὅλα τὰ χωριά τῆς Κρήτης, διατήρησαν τόσους αἰῶνες—καὶ μερικὰ ἀπ' αὐτὰ χιλιετηρίδες—τὶς ἀρχαιότατες ὀνομασασίες τῶν ἀναλλοίωτες. Καὶ οἱ κατακτητὲς ποὺ κυριάρχησαν στὸν τόπο αὐτὸ μακρότατες χρονικὲς περιόδους, οἱ Ἀραβες, οἱ Βενετσάνοι, οἱ Τοῦρκοι, δὲν σκέφθηκαν ποτὲ νὰ μετονομάσουν τὰ χωριά τῆς Κρήτης, παρ' ὅλο ποὺ ἦταν ξένοι ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τοῦ τόπου καὶ δικαιολογούνταν νὰ προσαρμόσουν στὴ γλῶσσα τους τὶς ὀνομασίαι τῶν διαφόρων χωριῶν.

Μὰ ἐκεῖνο ποὺ δὲν τόλμησαν νὰ κάμουν οὔτε οἱ Βενετσάνοι οὔτε οἱ Τοῦρκοι τὸ κάνουν. δυστυχῶς, σήμερα οἱ ἴδιοι οἱ ἐλεύθεροι Κρητικοί. Καὶ λησμονώντας τὴν ἱστορίαν τοῦ τόπου τους ἀλλάσσουν τὰ ἀρχαιότατα καὶ ἱστορικότατα ὀνόματα τῶν χωριῶν τους με νέα, ποὺ δὲν ἔχουν καμμιά σχέση με τὴν ἱστορίαν, τὴν ὁποία ἀντίθετα παραποιοῦν!

Εὐτυχῶς στὴν ἐπαρχία Μεραμπέλου δὲν ἔχει ἐπιδράσει καὶ τόσο ἡ κακὴ καὶ ἀντιιστορικὴ αὐτὴ μόδα τῆς μετονομασίας τῶν τοπωνυμίων. Μόνο δύο περιπτώσεις ἔχω ὑπόψει μου: τὴ μετονομασίαν τῆς ἱστορικότατης νησίδας Σπιναλόγκας, γιὰ τὴν ὁποία ὑπάρχει ὀλόκληρη βιβλιογραφία με τὸ ὄνομα αὐτό, σὲ Καλυδῶ-

Ο Άγιος Νικόλαος στις αρχές του αιώνα μας όταν μεταφέρθηκε
ἐδῶ ἡ ἔδρα τῆς Νομαρχίας Λασιθίου (1903)

να, καὶ τῇ μετονομασίᾳ τοῦ συνοικισμού Λουσέτο τῆς κοινότη-
τας Λιμνῶν σὲ Ἀγ. Ἰωάννη, ποὺ δὲν λέει τίποτε, γιατί μό-
νο στὴν Κρήτη ὑπάρχουν ἑκατοντάδες τοπωνύμια μ' αὐτὸ τὸ
ὄνομα.

Τελειώνοντας ἤθελα νὰ πῶ ἀκόμα δυὸ λόγια σχετικὰ μὲ
τὴ λίμνη. Ὅπως εἶπα καὶ προηγουμένως ἦταν γνωστὴ παλαιό-
τερα μὲ τὴν ὀνομασίαν *Βρωμολίμνη*. Ἐπειδὴ τότε δὲν ἐπικοινων-
νοῦσε μὲ τὴ θάλασσα τὰ νερά της ἦταν βρώμικα καὶ ἔδωκαν τὴν
ὀνομασίαν αὐτὴ στὴ λίμνη.

Τὴν ἔλεγαν ἐπίσης *Βουλισμένη*, ἀποδίδοντας ἔτσι τὴ δημι-
ουργία της σὲ βούλισμα, δηλαδὴ καθίζηση τῆς περιοχῆς της,
συνέπεια κάποιου σεισμοῦ ἢ παρόμοιου γεωλογικοῦ φαινομένου.

Οἱ Βενετσάνοι τὴν ὀνόμαζαν *Mandracchio*, ἐπειδὴ ἔμοιαζε
μὲ μαντράκι, παρ' ὅλο ποὺ εἶχε φράζει τὸ στόμιό της μὲ προσ-
χώσεις.

Ἡ λίμνη εἶχε συνδεθεῖ μὲ μύθους καὶ δοξασίες ἀπὸ πολὺ
παλιά. Οἱ ἀρχαῖοι Κρητικοὶ πίστευαν πὼς σ' αὐτὴ τὴ λίμνη
λουόταν ἡ Ἀθηνᾶ. Μὰ καὶ οἱ νεότεροι εἶχαν δημιουργήσει τοὺς
δικούς τους μύθους. Πίστευαν πὼς ἦταν ξεπατωμένη, δηλαδὴ
δὲν βρισκόταν ὁ πάτος της καὶ ὅτι ἐπικοινωνοῦσε μὲ τὰ... κακὰ
πνεύματα, καὶ νόμιζαν πὼς «φάντασε», δηλαδὴ ὑπῆρχαν φαν-
τάσματα στὴν περιοχὴ της.

Ὅπως εἶπα στὴν βενετσάνικη περίοδο ἡ λίμνη δὲν ἐπι-
κοινωνοῦσε μὲ τὴ θάλασσα. Ἡ ἐπικοινωνία αὐτὴ ἔγινε στὰ τε-
λευταῖα χρόνια τῆς τουρκοκρατίας. Ὁ Κωστῆς Ἀδοσίδης πα-
σὰς στὰ 1867-71 φρόντισε γιὰ τὴ διάνοιξη τῆς διώρυγας κι ἔτσι
ἐπικοινωνῶνσε μὲ τὴ θάλασσα κι ἔπαψε νὰ εἶναι βρωμολίμνη.

Πῶς δημιουργήθηκε ὁ περίεργος αὐτὸς καρστικὸς σχημα-
τισμός; Ἀπ' ὅσα βιβλία ἔχω ὑπόψει μου δὲν ἀσχολεῖται κανέ-
να μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐξήγησή του. Ὁ γάλλος γεωλόγος Rau-
lin ποὺ ἀνάφερα παραπάνω, παρ' ὅλο ποὺ ἦταν ἀρμόδιος νὰ
γράψει σχετικὰ, δὲν εἶδα νὰ ἀναφέρει τίποτε στὸ δίτομο σύγ-
γραμμά του. Ὁ Ἀγγλος πλοίαρχος Spratt ἀφιερώνει πολὺ πε-
ρισσότερα στὸ σύγγραμμά του. Αὐτὸς λέει, ὅτι τὰ κάθετα τοιχώ-

ματα τῆς λίμνης, ποῦ ἀποτελοῦν μιὰ τεράστια χοάνη, δὲν φρίνεται νὰ ἦταν δημιούργημα ἡφαιστειογενὲς ἢ κρατήρας ἡφαιστείου. Ὁ Σπράτ πιστεύει, ὅτι μᾶλλον ὑπῆρξε κάποτε τὸ στόμιο ἐξόδου κάποιου ὑπόγειου ποταμοῦ, ποῦ εἶχαν βρεῖ τὰ νερά του ἐδῶ διέξοδο, ὅπως συμβαίνει μὲ τοὺς γνωστοὺς Ἀρμυροὺς τῆς Κρήτης. Ὁ ἴδιος Σπράτ, ποῦ ἔκανε τὶς βυθομετρήσεις ὅλων τῶν παραλίων τῆς Κρήτης, βυθομέτρησε τὴ λίμνη μὲ τὰ εἰδικὰ ὄργανα ποῦ διέθετε, καὶ διαπίστωσε, ὅτι τὸ βάθος στὸ κέντρο τῆς λίμνης εἶναι 210 πόδια, δηλ. 64 μέτρα περίπου. Βάθος ποῦ συναντᾶται μόνο σὲ ἀπόσταση 2-3 μίλια ἀπὸ τὴ λίμνη. Δὲν εἶναι συνεπῶς ξεπατωμένη ὅπως πίστευε ὁ λαός¹.

Αὐτὴ εἶναι μὲ λίγα λόγια ἀπλᾶ ἡ ἱστορία τῆς ὁμορφῆς πολιτείας στὸ πέρασμα τῶν αἰώνων.

Ἡράκλειο, Γενάρης 1965

1.— Βλ. Captain T.A.B. Spratt, Travels and Researches in Crete, vol. I, London 1865, p. 142 ἐξ.

